

Türkiye’de Kadın Kooperatifleri ve Kooperatifçilik İlkeleri Paradoksu¹

Aslı ŞAHANKAYA ADAR*
Saniye DEDEOĞLU**
Güneş KURTULUŞ***

Öz: Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki kadın kooperatiflerinin faaliyetlerinin kooperatifçilik ilkeleri temelinde inşa edilip edilmediğini ortaya koymaktır. Böyle bir incelemenin temel maksadı ise, kooperatifçilik ilkelerinin kadın kooperatifçilik hareketinin başarısı² üzerindeki etkisini tartışmaya açmaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle, kooperatifçilik ilkeleri ve bu ilkelerin ne anlama geldiğine değinilmiş ve Türkiye’de kadın kooperatiflerine ilişkin genel bir değerlendirme yapılmıştır. Sonrasında çalışmanın metodolojisi ve örnek profili açıklanarak bulgulara yer verilmiştir. Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak 20 kadın girişimi, üretim ve işletme kooperatifinden 70 kadın ortak/çalışan ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler kapsamında Türkiye’de kadın kooperatiflerinin topluma karşı sorumlu olma, eğitim-öğretim ve bilgilendirme, gönüllü ve herkese açık üyelik ilkelerinin gereklerini tam anlamıyla yerine getirdikleri görülürken; üyelerin demokratik denetimi, özerklik ve üyelerin ekonomik katılım ilkelerinin ortaklar tarafından tam anlamıyla anlaşılmadığı

¹ Bu makale, TÜBİTAK 3501 Kariyer Geliştirme Programı tarafından desteklenen bir proje kapsamında hazırlanmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü,
aslisahankaya@beykent.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8834-7564

**Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü,
saniye.dedeoglu@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2174-3076

***Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
guneskurtulus@posta.mu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6675-330X

² Bu çalışmada kadın kooperatiflerinin başarısı, sürdürülebilirlik üzerinden ele alınmaktadır. Sürdürülebilirlik ise, kadın kooperatiflerinin faaliyet yılından ziyade faaliyetlerine aralıksız olarak devam etme olarak tanımlanmıştır.

Makale Geliş Tarihi: 08.05.2023

Makale Kabul Tarihi: 25.03.2024

ya da uygulanamadığı görülmüştür. Türkiye’de kadın kooperatiflerinin kooperatifçilik ilkelerini uygulama bağlamındaki eksikleri kooperatiflerin kadın güçlenmesi üzerindeki olumlu etkilerini zayıflatma ve özellikle kadınların ekonomik ve karar alma süreçlerine katılım anlamında bağımlı olma durumlarını sürdürmelerine neden olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kooperatifçilik ilkeleri, Kadın kooperatifleri, Sürdürülebilirlik

The Paradox of Between Women's Cooperatives and Cooperative Principles in Turkey

Abstract: *The purpose of this study is to determine whether the activities of women's cooperatives in Turkey are based on cooperative principles. The main aim of such an examination is to discuss the impact of cooperative principles on the success of the women's cooperative movement. To this end, firstly, the principles of cooperativism and what these principles mean have been discussed, and a general evaluation has been made of women's cooperatives in Turkey. Subsequently, the methodology of the study and the sample profile are explained, and the findings are presented. In-depth interviews were conducted with 70 women members/employees from 20 women's cooperatives engaged in entrepreneurship, production, and operation, using the qualitative research method of semi-structured interview. While the cooperatives in Turkey are seen to fully fulfill their responsibilities towards the community, education and training, and information dissemination, it has been observed that the principles of democratic control, autonomy, and members' economic participation are not fully understood or applied by the members. The deficiencies of women's cooperatives in Turkey in terms of implementing the principles of cooperatives weaken the positive effects of cooperatives on women's empowerment and cause women to continue their dependence in terms of participation in economic and decision-making processes.*

Keywords: *Cooperative principles, Women's cooperatives, Sustainability*

Giriş

Kooperatifler ortaklarının ekonomik ve sosyal ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak ve onların memnuniyetini sağlanmanın yanında belirli ilkeler ve değerler doğrultusunda toplumun ekonomik, sosyal, çevresel ve politik gelişimine katkıda bulunan örgütlerdir. Kooperatiflerin kuruluş ve işleyiş esaslarını temsil eden ilkelerin 1995 yılında Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından gözden geçirilmiş son hali yedi ilke olarak belirlenmiştir. Günümüzde de kooperatifleri temsil eden bu ilkeler sırasıyla; gönüllü ve herkese açık üyelik, üyeler tarafından gerçekleştirilen demokratik denetim, üyelerin ekonomik katılımı, özerklik ve bağımsızlık, eğitim, öğrenim ve bilgilendirme, kooperatifler arası iş birliği ve topluma karşı sorumlu olmaktır. Özü itibarıyla eşitlerce kurulmuş kooperatifçiliğin dayandığı bu ilkeler, kooperatifleşmenin tüm dünyada kapitalist normlar üzerinden işleyen işgücü piyasalarının sunduğu çalışma düzenine alternatif bir çalışma biçimi olarak kabul edilip edilemeyeceğini sorusunu akla getirmektedir. Özellikle piyasa ekonomisinin krizler yaşadığı dönemlerde kooperatifler önemli bir çıkış yolu olarak görülmektedir. Örneğin, başarılı tarım kooperatifçiliğiyle bilinen

Fransa’da, 2008’den 2010’a kadar devam eden kriz etkileri piyasadaki istihdamı % 1,3 düşürürken, kooperatifler sadece % 0,7 oranında bir istihdam kaybı yaşamışlardır. Benzer şekilde Almanya’da 2008-2010 kriz döneminde kooperatifçilik sektörü % 4,9 istihdam artışı yaşamıştır (Smith ve Rothbaum, 2013). Bunlar kooperatifçiliğin piyasa ekonomisine alternatif bir çalışma olarak görülebileceği konusunda destekleyici nitelikteki örneklerdir.

Türkiye’deki gelişimi dikkate alındığında tarihi 13. yüzyıla kadar dayanan kooperatifçiliğin Atatürk önderliğinde 1920-1938 yılları arasında önemli bir gelişme kaydettiği söylenebilir. Daha yakın bir tarihe bakıldığında, kooperatifçilik hareketinin gelişimi açısından 1960’lı yıllar önemlidir. 10 Mayıs 1969 tarihinde yürürlüğe giren 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile hem farklı statülerde ve sektörlerde kooperatiflerin kurulmasının hem de kooperatif üst birliklerinin kurulmasının yolu açılmıştır. Diğer taraftan 1960’lı yılların sonunda işçi hareketine paralel olarak gelişen sosyalist hareket özellikle 1970’lerden itibaren kooperatifçiliğe katkı vermeye başlamıştır. Demokratik bir köylü örgütlenmesi Türkiye Köy Kalkınma ve Diğer Tarımsal Amaçlı Kooperatif Birlikleri Merkez Birliği (Köy-Koop) ve demokratik bir halk örgütlenmesi Halk Tüketim Kooperatifleri (Halk-Koop) o yıllarda kurulmuştur (Ticaret Bakanlığı, 2019).

Yaklaşık son 20 yıllık zaman dilimi içerisinde ise Türkiye’de kooperatifçiliğin öne çıkan trendlerinden biri olarak kadın kooperatiflerine işaret edilebilir. Gelişmekte olan ülkeler bağlamında kadın kooperatifleri, tabandan yükselen bir örgütlenme (Sen, 1987) ve istihdam modeli olarak görülmektedir. Bu bakımdan kadın kooperatiflerinin kadınların güçlenmesi açısından önemli bir potansiyel taşıdığına değinilmektedir (Gönüllü Atakan ve Çoban, 2022; Şahankaya Adar ve Dedeoğlu, 2023). Kadınların güçlenmesi kavramı, dezavantajlı kesimlerin başında gelen kadınların toplumda fırsatlara, kaynaklara erişim, söz hakkı, özgüven, özerklik bağlamında topluma katılım koşullarının iyileştirilmesine işaret eden bir süreci ifade etmektedir. Kadınların güçlenmesi, kadınların eğitim, sağlık, istihdam fırsatları ve siyasi temsile eşit erişim sağlayarak yaşamları ve kaderleri üzerinde kontrol sahibi olmalarını sağlamaktadır. Dahası güçlenmenin kadınların özel/kamusal alanda mevcut olumsuz konumlarını dönüştürücü ve iyileştirici bir işlevi olmaktadır (Kabeer, 1999; Gholipour vd., 2010; Datta ve Gailey, 2012; van Eerdewijk vd. 2017; Özçatal, 2023). Türkiye’de de işgücü piyasasının öne çıkan özelliklerinden biri olarak kabul edilebilecek olan kadınların dezavantajlı ve ikincil konumunu (Ecevit, 1998; Dedeoğlu, 2010) kadın kooperatifleri aracılığıyla telafi etme yönünde bir eğilim mevcuttur. Zira Türkiye’de de erkekler ve kadınlar arasındaki işgücüne, istihdama katılım farkı hâlâ önemli ölçüde yüksektir, bu da kadınların işgücü piyasası fırsatları açısından erkeklerin hâlâ çok gerisinde olduğunu göstermektedir (Buğra ve Yakut-Çakar, 2010; Dedeoğlu, 2012; Göksel, 2013). Kadınların işgücü piyasasına katılma ve iş fırsatlarının sağlanması yolu ile güçlenerek, eşitlik, özgürlük ve kendine yetme yeteneği

kazanmasını ifade eden ekonomik güçlenme temel önemdedir (Özçatal, 2023). Nitekim hem 11. Kalkınma Planı'nda hem de Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planı'nda kadınların ekonomik olarak güçlenmeleri amacıyla kadın kooperatiflerinin destekleneceğine yer verilmektedir (Şahankaya Adar vd., 2023). Benzer çabalar Asya'daki kadın kooperatiflerinde de görülmekte ve bu çabaların temelinde kadın yoksulluğunun azaltılması ve işgücü piyasasında kadın ve erkekler arasında bir eşitlik yakalama düşüncesi yatmaktadır (Kornginnaya, 2020). Kooperatifler, insan kaynakları geliştirme ve sosyal içerme yoluyla beşerî ve sosyal sermayeyi teşvik etmektedir. Bu sayede kadın kooperatifleri, kamu ve özel sektör tarafından ele alınmayan sosyal ve cinsiyet boşluğunu doldurabilecek uygun bir kurumsal seçenek olarak gözükmektedir. Çok çeşitli yoksunluklarla karşı karşıya kalan milyonlarca kadının yaşamlarını kendi kendine yeterlilik kazanmaları için şekillendirmelerine yardımcı olurlar. Böylece hem kendi topluluklarının hem de ülke ekonomilerinin kalkınmalarında etkili olurlar (Şahankaya Adar vd., 2023). Ancak Türkiye özelinde kadınların kooperatifleşmesini teşvik eden yasal ve politik desteklerin eksikliği, var olan desteklerin sürekli ve sistematik bir niteliğe sahip olmaması gibi nedenlerle kadınların kooperatiflere katılımı aracılığıyla istihdamın artırılması ve nihayetinde güçlendirilmesi amacıyla ters düşecek şekilde kadınların toplumsal rollerini sürdürmelerine neden olduğuna ilişkin eleştirel yaklaşımlar mevcuttur (Çınar vd., 2021). Ayrıca Türkiye'de el ele yürüyen neoliberalizm ve muhafazakarlığın kadınların yeniden üretimin tek sağlayıcısı olma durumunu desteklediği ve bunun da kadın kooperatiflerinin sürdürülebilirliği ve kooperatif ortağı olan kadınlar açısından ekonomik güçlenmeyi zayıflattığına değinilmektedir (Uğur-Çınar vd., 2022). Yine Türkiye'de kadın kooperatifleriyle yapılan bir araştırmada kadınların bir kısmının kooperatiften elde ettikleri gelirlerin hanedeki erkekler tarafından kontrol edildiğine değinilmektedir (Duguid vd., 2015). Türkiye'de kadın kooperatiflerine ilişkin önceki çalışmalar ekseriyetle kadın kooperatiflerinin genel görünümü ile istihdam ve güçlenme ilişkisine odaklanmakta, dolayısıyla bunların kadın istihdamı ve güçlenmesi üzerindeki sonuçlarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu çalışma ise, kadın kooperatiflerinin kadınlar açısından yarattığı sonuçlardan ziyade bu sonuçların ortaya çıkmasına neden olan etmenleri kooperatifçilik ilkelerini uygulama açısından ortaya koyarak literatüre nedensel bağlamda bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, 2000'li yıllarda öne çıkan ve yaklaşık son on yıldır Türkiye'de kadın güçlenmesinin lokomotifi olarak görülen kadın kooperatiflerinin işleyişini kooperatifçiliğin temel ilkeleri üzerinden değerlendirmektedir. Bu değerlendirmenin amacı, Türkiye'de son yıllarda sayıları gittikçe artan ve artma eğiliminde olan kadın kooperatiflerinin başarısını kooperatifçilik ilkeleri üzerinden tartışmaya açmaktır. Bu doğrultuda öncelikle kooperatifçilik ilkeleri ve bu ilkelerin ne anlama geldiğine değinilmiş ve Türkiye'de kadın kooperatiflerinin genel görünümüne ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Sonrasında çalışmanın metodolojisi ve örnek profili açıklanarak

bulgulara yer verilmiştir. Türkiye’deki kadın kooperatiflerinin kooperatifçilik ilkelerini ne derece karşıladıkları ele alınmaktadır. Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak 20 kadın girişimi, üretim ve işletme kooperatifinden 70 kadın ortak/çalışan ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler kapsamında Türkiye’de kadın kooperatiflerinin topluma karşı sorumlu olma, eğitim-öğretim ve bilgilendirme, gönüllü ve herkese açık üyelik ilkelerinin gereklerini yerine getirdikleri görülürken; üyelerin demokratik denetimi, özerklik ve üyelerin ekonomik katılımı ilkelerinin ortaklar tarafından tam anlamıyla anlaşılmadığı ya da uygulanamadığı görülmüştür. Türkiye’de kooperatifçilik ilkelerinin görüşme kapsamındaki kadın kooperatifleri bağlamında tam olarak anlaşılammış ve/veya uygulanammış olması, kooperatifçilik ve kadın güçlenmesi ilişkisini zayıflatmaktan bir etki ortaya çıkarmaktadır.

Kooperatifçilik İlkeleri ve Başarı İlişkisi

Kooperatifçilik ilkeleri, ilk defa Rochdale Öncüleri (Rochdale Pioneers) tarafından ortaya konulmuş olsa da 1934 yılında ICA’nın ilkeler üzerinde birkaç değişiklik yapmasıyla uluslararası nitelik kazanmıştır. O dönemde kabul gören kooperatifçilik ilkeleri sırasıyla; serbest giriş, dini ve politik tarafsızlık, demokratik yönetim, risturn dağıtılması, faiz verilmesi, peşin satış ve eğitimin desteklenmesidir (Güloğlu ve Korkmaz, 2005: 813). Bu ilkeler, o dönemin gerekliliklerine göre düzenlenmiştir. Zamanla değişen koşullar dolayısıyla ICA, ilkeler üzerinde değişikliğe giderek 1995 yılında gözden geçirilmiş son hali olarak kabul edilen yedi temel ilkeyi yayınlamıştır. Bu ilkeler sırasıyla; gönüllü ve herkese açık üyelik, üyeler tarafından gerçekleştirilen demokratik denetim, üyelerin ekonomik katılımı, özerklik ve bağımsızlık, eğitim, öğrenim ve bilgilendirme, kooperatifler arası iş birliği ve topluma karşı sorumlu olmaktır. Kooperatifler, günümüzde bu yedi temel ilke ile karakterize edilmektedirler.

İlkeler, kooperatifçiliğin merkezinde yer almaktadır. Hatta bazı ülkelerde kooperatifçilik ilkeleri kooperatifleri düzenleyen yasalara dahil edilerek bunların uygulanması zorunlu kılınmaktadır (Nikolic vd., 2021). Kooperatifçilik ilkelerinin bu denli önemli görülmesi, kooperatiflerin başarısıyla bu ilkelerin tam anlamıyla uygulanıp uygulanmadığı arasında ilişkiyi sorgulama ihtiyacını doğurmaktadır. Literatürde kooperatifçilik ilkelerinin kooperatiflerin başarısı üzerindeki etkisine ilişkin farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden bir kısmı, ilkeleri takip ederek uygulayan kooperatiflerin ayakta kalmalarının kesin olmadığı ve kooperatif ilkelerinin bazı durumlarda esnek iş fırsatlarını engellediğine değinmektedir (Szabo, 2009). Benzer şekilde kooperatifçilik ilkelerinden sapmanın kaçınılmaz olduğuna ilişkin iddialar bulunmaktadır (Dunn, 1988). Yine bazı çalışmalarda ICA’nın kooperatifçilik ilkelerine uyma konusunda herhangi bir zorunluluk olmadığından kooperatiflerin ilkeleri istedikleri gibi değiştirebilecekleri ve hatta kendi ilkelerini bile oluşturabileceklerine değinilmektedir (Szabo, 2009).

Bu görüşlerin tam tersini ifade edecek şekilde, kooperatifçilik ilkelerinin kooperatiflerde risk alma ve yenilikçilik becerileri geliştirdiğini öne süren ampirik çalışmalara rastlamak da mümkündür (Darmawan vd., 2021). Ayrıca kooperatif ilkeleri ve performans arasındaki ilişkiyi işçi kooperatiflerine uygulanan anketler aracılığıyla ortaya koyan bir çalışmada, kooperatifçilik ilkelerinin kooperatiflerin performansına olumlu yönde etkileri olduğu belirtilmektedir (Guzmán vd., 2019). Oczkowski, vd. (2013), bazı kooperatiflerin tüm ilkeleri takip etmeseler de insana verdikleri değer için öncelikli amaçları olduğu ve bu bilinçle hareket ettikleri sonucuna varmışlardır. Bu ilkeler, kooperatif başarısı için gereklidir ve kooperatif üyelerine potansiyel olarak daha yüksek sosyo-ekonomik refah seviyeleri sağlamanın yanı sıra kooperatiflere pazarda potansiyel bir avantaj sağlamaktadır. Ancak, kültürel, dini ve etnik durumlara bağlı olarak kooperatif ilkelerinde önemli değişiklikler yapılmasının, kooperatif başarısı ve ilişkili sosyo-ekonomik sonuçlar üzerinde olumsuz etki yapabileceğine değinilmektedir (Altman, 2020). Bu nedenle ilkelerin evrenselliği önemlidir.

Türkiye’de ise kooperatifçilik ilkelerinin uygulanması ve kooperatiflerin başarısı arasındaki ilişkiye değinen sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Kooperatifçilik ilkeleri ışığında Türkiye’deki köy kalkınma kooperatiflerini ele alan bir çalışmada, köy kooperatiflerinin yönetim, denetim ve organizasyonuna dair problemlerinin olduğuna, kooperatif kadrolarının bu tür bir örgütlenmeyi devam ettirme bakımından oldukça yetersiz kaldığına ve kooperatiflerin politik çıkar ve eğilimlerin sergilendiği organlar olmaktan çıkarılması gerektiğine değinilmekte ve ancak bu durumda köy kooperatiflerinin başarısından söz etmenin mümkün olacağı belirtilmektedir (Öksüz, 1982). Gülbirlik Kooperatifi ortaklarının kooperatifle ilişkisini ortaya koymaya yönelik bir çalışmada ise, kooperatif ortaklarının büyük bir bölümünün (% 85,71) ortaklık aşamasında kooperatif ana sözleşmesini okumadığını ve kooperatife üyelikte ortakların % 42,86’sı kooperatifi özel sektöre kıyasla daha yüksek ücret ödemesi nedeniyle tercih ettiklerini göstermektedir (Ertan ve Turan, 2001). Türkiye’de tarımsal kooperatiflerin bir kısmının kendi kendine yönetim ilkesini uygulamıyor olmasının önemli bir sorun olduğuna değinen çalışmalar da mevcuttur (Erdoğan, 2012). Türkiye’de kadın kooperatiflerinin başarılarını spesifik örnekler üzerinden anlatan kadın kooperatifi hikayeleri olmakla birlikte genel olarak kadın kooperatiflerinin başarısını ele alan ve kooperatif ilkelerinin uygulanması ile kooperatif başarısı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır.

Türkiye’de Kadın Kooperatifleri

Kadın kooperatiflerine ilişkin ayrı bir formel tanımlama bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, kadın kooperatifleri sahip oldukları ilkeler ve değerler bağlamında diğer kooperatiflerle benzer bir kurumsal yapıya sahiptir. Ancak bununla birlikte, kurulan kadın kooperatiflerinin temel özellikleri ortakların

çoğunun kadınlardan oluşması ve/veya örgüt içi yönetimde çoğunlukla kadınların olması şeklinde belirtilebilir (KEİG, 2015). Bu özellikler kadın kooperatiflerinin kadınlar tarafından ve kadınlar için kurulduğu şeklinde yorumlanabilir.

Dünyada kadın kooperatifleri, kooperatifçilik hareketi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Dünyanın pek çok ülkesinde kadınlar kendileri, aileleri, içinde yer aldıkları etnik yapıyı ve ait oldukları toplumu desteklemek amacıyla kooperatifleşmeye gitmektedir. Özellikle de gelişmekte olan ülkelerde bu eğilimin daha yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Kadınların istihdama katılım fırsatlarının görece az olduğu ve işgücü piyasasının iş yaratma potansiyelinin görece düşük olduğu ülkelerde ve bölgelerde kooperatifleşme kadınlar için önemli bir güçlenme aracı haline gelmektedir (ILO, 2018). Bu anlamda en önemli örneklerden biri Hindistan SEWA örneğidir. Hindistan’da kadınların grup olarak toplumsal yaşama katılımının yaygın olması kooperatifleşmenin de yaygın olmasını sağlamaktadır (Datta ve Gailey, 2012). Ancak kooperatifleşme eğilimi yüksek olmasına rağmen kadınların kooperatiflerden elde ettikleri kazanç üzerindeki kontrollerinin zayıf olduğu belirtilmektedir (Dohmworth ve Hanisch 2018). Buna karşılık Güney Afrika’nın kırsal bir bölgesinde yapılan bir çalışma kadınların kolektif ekonomik stratejiler sayesinde güçlendiğine değinilmektedir (Oberhauser ve Pratt, 2004).

Türkiye’de hem toplumsal hem de ekonomik koşullar bağlamında kadın kooperatifi olgusu özellikle 2000li yılların başından itibaren önem kazanmaktadır. Türkiye bağlamında kadın kooperatiflerinin öne çıkan ayırt edici özelliği faaliyet alanları olarak gösterilebilir. Nitekim kadın kooperatifleri genellikle gıda üretimi, ev eksenli üretim, tekstil, çocuk ve yaşlı bakımı alanlarında faaliyet göstermektedirler (KEİG, 2015). Bunlar şimdiye kadar devam eden görünür faaliyet alanları olsalar da Türkiye’de kadın kooperatiflerinin kökeni 1982 yılında bir proje kapsamında, Manisa’nın 6 köyünden pek çok kadının ortak olduğu bir halı dokuma kooperatifi olan Yuntdağı Kooperatifi’nde bulunabilir. Yuntdağı Kooperatifi, sadece toplumdan izole bırakılan kadınlara ekonomik gelir sağlanması değil, aynı zamanda kadınların buldukları bölgedeki köylerin kalkınmasına yönelik çabalarının bir örneğidir. Kadınlar kooperatif aracılığıyla köylerin ekonomik sürdürülebilirliğine katkıda bulunurken, özgün tasarımları ve el yapımı halıları için ulusötesi pazarlara erişim sağlamışlardır (Hart, 2005). Yuntdağı Kooperatifi bir kadın kooperatifi olarak nitelendirilmese bile ipliği eğirmekten boyamaya ve halıyı dokumaya kadar halı yapımının her aşamasını kadınların yönetmiş olması nedeniyle bir kadın kooperatifi olarak nitelendirilebilir.

O zamandan beri Türkiye’de birçok kadın kooperatifi kurulmuş ve kadının toplumdaki konumunun bu örgüt modeli ile güçlenmesi amaçlanmıştır. Kooperatifçiliğin, yaş veya statülerine bakılmaksızın gönüllü olan herkesin katılımına açık bir model olması, kadınların kendilerini ifade etme özgürlüğü

noktasında bu amacı desteklemektedir. Çünkü bu, aynı zamanda, kadınlar için fırsat eşitliğine işaret etmektedir (Karakuş, 2022: 252). Türkiye’de kooperatif ortağı olan ya da kooperatif faaliyetlerine katılan kadınların genellikle görece düşük eğitilmiş, piyasa ekonomisinin talep ettiği yetenek ve beceriye sahip olmayan ve toplumsal cinsiyet rolleri tam zamanlı çalışmalarının önünde engel olan kadınlar ile orta yaş grubundaki kadınlardan oluştuğuna değinilmektedir (KEİG, 2015). Bu çalışma kapsamında görüşülen kadınların da benzer bir profile sahip olmaları Türkiye’deki kadın kooperatiflerine ilişkin ortalama bir profilden söz edilebilmesini sağlamaktadır.

Günümüzde kadınların kooperatif hakkındaki bilgi ve deneyimlerinin arttığı gözlenmektedir. Serinikli (2019) çalışmasında, kırsalda yaşayan kadınların tarımsal üretim faaliyetlerinde hâlihazırda aktif olsalar bile, diğer bir ifadeyle devam eden girişimcilik faaliyetlerine rağmen, bu faaliyetleri kooperatifçilik ile birleştirmek istedikleri sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla kadınların emeklerinin karşılığını almaları konusundaki beklentilerini kooperatifçilik ile ilişkilendirdikleri söylenebilir. Aksine, bir başka çalışmada ise, kırsaldaki kadınların buldukları bölgede kurulan kooperatiflerle iş birliği yapmaya ilgili oldukları, ancak kooperatife ortak/üyelik aşamasında çekimser kaldıkları iddia edilmektedir (Özdemir vd., 2019). Son yıllarda yapılan pek çok çalışma, özellikle kırsaldaki kadının sosyal ve ekonomik durumuna ilişkin problemlerden bir çıkış yolu olarak kadın kooperatiflerini ön plana çıkarmaktadır. Kırsalda kayıt dışılığın yoğunluğuna vurgu yapan Kutay (2022), kırsal kalkınmada kadınların önemine dikkat çekerken, kırsaldaki kadınların istihdamla birlikte eğitim ve sağlık gibi haklara erişimindeki zorlukların kooperatiflerle aşılabileceğini öne sürmektedir.

Kadın kooperatifleri topluma karşı sorumluluk misyonuyla etki alanını kooperatif dışına da taşıyabilen bir yapıdadır. Türkiye’de özellikle kriz zamanlarında kadın kooperatiflerinin dayanışmacı mücadelesi, bu modelin toplumsal fayda açısından oynadığı önemli bir rol olarak yorumlanabilir. 2020 yılında başlayan Covid-19 pandemi sürecinde kadın kooperatiflerinin bir tarafta en etkilenen gruplar arasında olmaları (Temiztaş, 2020) diğer tarafta toplumun acil maske ihtiyacını karşılamada ücretsiz ve gönüllü üretim (TÜRKONFED, 2020) ile ön safhalarda yer almaları bunun somut bir örneğidir.

Kadın kooperatiflerinin toplumsal faydaya olan etkilerinde yerel yönetimlerle yaptıkları iş birlikleri de kritik bir öneme sahiptir. Kadın kooperatifleri, çoğunlukla yerel ihtiyaçları karşılayan alternatif ekonomiler arasında olduklarından, yerel yönetimlerle iş birliği yaparak buldukları bölgedeki sorunların ele alınmasında hem kooperatif ortaklarına/çalışanlarına hem de bölge halkına fayda sağlayan kalkınma projelerinin uygulanmasında önemli bir aktör olabilmektedirler. Yalçın’a (2022) göre, yerel kalkınmanın bölgedeki kamu otoritelerinin çabalarıyla başarıya ulaşabilmesinde aktörler arasındaki dayanışma gereklidir. Kooperatifler yapısı gereği dayanışmacı ve

katılımcıdır. Dolayısıyla, yerel bir kamu otoritesi olan belediyelerin kalkınma sürecinde yereldeki kooperatiflerle iş birliği yapması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Türkiye’de kadın kooperatifleri ile belediyelerin kurduğu ilişkiler incelendiğinde, belediyelerin kadın kooperatiflerine verdikleri desteklerin ilk kuruluş yatırımından ürün satın almaya kadar geniş bir yelpazede sağlandığı görülmektedir (Yalçın, 2022: 12).

Türkiye’de yerel yönetimlerin desteğinin son yıllarda daha görünür olmasının kadın kooperatiflerinin faaliyetlerine ivme kazandırdığı söylenebilir. 1989-2021 tarihleri arasında kurulan kadın kooperatiflerinin % 58’i 2018 sonrasında kurulmuştur (Şahankaya Adar vd., 2023) ve bu sayı her geçen gün artmaktadır. KoopBis siteminde taratılan kadın kooperatifleri listesinde güncel kuruluş bilgilerine ulaşılamamaktadır. Bununla birlikte, Şahankaya Adar vd.’nin (2023) elde ettiği saha bulgularına göre, 2018 öncesinde kurulan kadın girişimi üretim ve işletme kooperatifi sayısı sadece 60’tır. Bunların 3 tanesi tasfiye durumunda, bir tanesi de üretim yapmayarak sadece anaokulu gibi kendi üyelerinin çocukları için bakım hizmeti sağlamaktadır. Var olan kadın kooperatiflerinin önemli bir kısmı da kooperatifçilik anlayışıyla uygun düşmeyecek şekilde kadınların toplumsal cinsiyet rollerini güçlendirecek faaliyetler yürüterek kadın istihdamının eğreti bir şekilde sürdürülmesine neden olmaktadır (Çınar vd., 2021). Önceki çalışmalarda belirtildiği üzere, bağımlılık esasına dayalı bir çalışmada olduğu gibi kooperatif gibi girişimci faaliyetlerde çalışmak da kadınların evdeki işlerini hafifletmek yerine evde ve işte çalışmayla birlikte ‘çifte bir yük’e dönüşmektedir (Altan-Olcay, 2016). Bu bağlamda kooperatifçilik ilkelerinin Türkiye’deki kadın kooperatiflerini temsil edip etmediğine dair bir araştırma yapmanın Türkiye’de henüz yeni popüler olan bu modelin etkililiğini görmek açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışma, yaklaşık iki yıllık bir araştırma sürecinin ürünüdür. 2021 yılında Kalkınma Atölyesi ile çalışmanın yazarları tarafından Türkiye’deki kooperatifçilik faaliyetlerine dair toplantılar gerçekleştirilmiş ve kooperatiflerin kendi aralarındaki toplantılara katılım gösterilmiştir. Bu süreçte literatür ve uygulama konusunda önemli fikirsel paylaşımlar yapılarak ve kooperatiflere dair istatistiksel veriler incelenerek çalışmaya bir temel oluşturulmuştur. Sonraki süreçte, kadın kooperatiflerine odaklanan yazarlar, Ağustos 2021-Nisan 2023 tarihleri arasında 20 kadın girişimi üretim ve işletme kooperatifinden 70 kadın ortak ile nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Görüşmelerin bir kısmı kadın kooperatifi başkanlarıyla ama önemli bir kısmı kadın kooperatif başkanlarıyla birlikte ortakların da yer aldığı grup görüşmeleri şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bunların 14’ü yüz yüze, 6’sı ise online görüşme olarak yapılmıştır. Görüşmelerin yapıldığı kadın kooperatiflerinin coğrafi dağılımına bakıldığında, 8 kooperatif Ege Bölgesi’nde (İzmir, Manisa, Balıkesir, Aydın), 3

kooperatif Marmara Bölgesi'nde (İstanbul, Edirne), 9 tanesi İç Anadolu Bölgesi'nde (Ankara, Eskişehir, Yozgat, Kayseri, Çorum) yer almaktadır. Dolayısıyla görüşme yapılan kadın kooperatiflerinin Türkiye'nin farklı illerinde oranlı temsiline olmaması bu çalışmanın bir eksikliği olarak tanımlanabilir.

Araştırmanın örnekleme, iki sınırlılık çerçevesinde belirlenmiştir. Birincisi, Türkiye'deki kadın kooperatiflerinin faaliyetlerine en az beş yıldır devam etme koşuludur. İkincisi ise, statü olarak kadın girişimi üretim ve işletme kooperatifi olarak faaliyet göstermeleridir. Araştırma örneklemini kooperatiflerin faaliyetlerine en az beş yıldır devam etme koşulu ile sınırlandırılmasının nedeni, Türkiye'deki kadın kooperatiflerinin önemli bir kısmının proje tabanlı ya da yerel yönetimler desteği ile kurulmuş olmasıdır. Nitekim her iki durumda da kooperatif ortağı olan kadınlar kooperatifçiliğin temel ilkelerine tam olarak hâkim değildirlir ve bu ilkeleri benimseyip bağımsız olarak faaliyetlerine devam edebilmeleri yaklaşık olarak beş yıllık bir süreye karşılık gelmektedir. Ayrıca kooperatiflerin kurulup faaliyetlerine ilişkin bir süreklilik yakalayabilmeleri için yaklaşık üç yıllık bir sürenin geçmesi gerekmektedir. Ancak geçtiğimiz dönemlerde 2020-2022 yılları arasında tüm dünyada etkileri derinden hissedilen pandemi döneminde kadın kooperatiflerinin aktif olarak faaliyetlerine devam etmedikleri görülmektedir. Bu durum dikkate alındığında çalışmanın örnekleme son beş yıldır faaliyetlerine devam eden kadın kooperatifleri ile sınırlandırılmıştır. Örneklemin ikinci sınırlılığı kadın kooperatiflerinin statülerine ilişkindir. Bu sınırlılık, Türkiye'de kadın kooperatiflerinin kadınların ekonomik güçlenmesinin aracı olarak görülmesiyle ilişkilidir. Bu doğrultuda ekonomik güçlenme-kooperatif ilişkisini öne çıkararak kadın girişimi üretim ve işletme kooperatifleri tercih edilmiştir. Bu durumda 2018 ve öncesinde kurulmuş olan kadın girişimi üretim ve işletme kooperatifleri örneklem olarak belirlenmiştir. Araştırma örneklem tekniği olarak kartopu örnekleme tercih edilmiştir.

Öncelikle Ticaret Bakanlığı-KoopBis'te yer alan kadın kooperatiflerinin listesi oluşturulmuş olup kooperatiflerle iletişim sağlanmasında ise çoğunlukla Simurg Kadın Kooperatifleri Birliği başkanı Banu Ayhan ile iletişime geçilmiştir. Buna göre, Türkiye'de 2018 öncesi kurulan toplam 57 aktif kadın girişimi üretim ve işletme kooperatifinden 20'si ile görüşme sağlanmıştır. Bu kooperatiflerin ortak/çalışanı olmak üzere toplam 70 kadın ile yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler Ağustos 2021-Şubat 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşme süreleri çalışmaya katılan kooperatiften kaç ortağın görüşmeye katıldığına bağlı olarak değişmekle birlikte en az 30 dakika ve en fazla 4 saat 30 dakika olacak şekilde gerçekleştirilmiştir.

Kadın kooperatifi başkan, ortak ve çalışanları ile yapılan görüşmelerin odağı kooperatiflerin kuruluş öyküleri ile yürüttükleri faaliyetlerde karar alma süreçlerine katılım, kooperatif sermayesine katkı, ortaklık süreci ve ortaklığa kabul, eğitim-öğretim ve bilgilendirme faaliyetleri, diğer kadın kooperatifleriyle

sağladıkları iş birliği ve topluma katkı faaliyetlerine ilişkin temel konularda sorular yöneltilmiştir. Böylelikle kadın kooperatiflerinin kooperatifçilik ilkelerini ne ölçüde karşıladıklarına dair bir değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen bulgular tematik analiz yönteminden yararlanılarak kooperatifçilik ilkeleriyle uyumlu olacak tematik başlıklar altında sunulmaktadır. Tematik analiz araştırma kapsamında elde edilen verilerin ortaklıklarını ve farklılıklarını (temaları) belirleme, analiz etme ve yorumlamaya dayanmaktadır (Boyatsız, 1998; Gibson ve Brown, 2009).

Araştırma Örnekleminin Profili

Türkiye’de kadın kooperatifler geniş bir faaliyet alanına sahiptir. Görüşmelerden elde edilen bulgular kadınların temel faaliyetlerinin gıda ve tekstil alanında yoğunlaştıklarını göstermektedir. Bununla birlikte, bazı kadın kooperatiflerinin ek olarak takı tasarımı, kırsal turizm, kafe/restoran işletmeciliği gibi alanlarla faaliyet alanlarını genişlettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu faaliyet alanlarının, buldukları bölgenin ihtiyaçlarına göre şekillendiği ya da yereldeki pazarın dışına açılma gibi amaçlarla ortaya çıktığı ifade edilmiştir.

Kooperatiflerin ortak sayıları kuruluş döneminde ve sonrasında değişiklik göstermekle birlikte görüşmelerin yapıldığı tarihlerdeki ortak sayılarına bakıldığında en az ortağa sahip olan kooperatifin 7 ortağı ve en yüksek ortaklı kooperatifin de 168 ortağı olduğu görülmektedir (Tablo 1). Görüşülen kooperatifler arasında bazıları sadece ortaklarla faaliyetlerini sürdürürken bir kısmının da tam zamanlı ve/veya yarı zamanlı olacak şekilde ortakların dışında istihdam sağladıkları görülmektedir. Her ne kadar tam zamanlı çalışan sayısı oldukça düşükse de özellikle ev-eksenli çalışan olarak kooperatif üretiminin içerisinde yer alanların sayısı 200 kişiye kadar çıkabilmektedir. Bu da önceki çalışmalarla (Çınar vd., 2021) uyumlu olacak şekilde kadın kooperatiflerinin önemli bir kısmının kadınların toplumsal cinsiyet rollerini sürdüren bir yapıda işlediğine işaret etmektedir.

Görüşülen kooperatiflerin faaliyet alanlarına bakıldığında Türkiye’de kadın istihdamının genel görünümüyle uyumlu olduğu görülmektedir. Özellikle kadınlarla özdeşleştirilen ve toplumsal cinsiyet rollerinin işgücü piyasasındaki bir yansıması olarak kabul edilebilecek olan kadın istihdamının yoğun olduğu tekstil, gıda ve takı tasarım alanlarında üretim gerçekleştirdikleri görülmektedir. Ancak kadın kooperatiflerinin bir kısmı birden fazla alanda faaliyet gösterebilmektedir. Nitekim görüşülen kooperatiflerden biri bir yandan tekstil üretimi yaparken diğer yandan bir kafeterya işleterek kadınların yaptıkları yiyecek ve içecekleri bu kafeteryada satışa sunmaktadır. Gıda alanında faaliyet gösteren başka bir kooperatif de gelecek dönemlerde faaliyetlerini ortaklarının beceri alanlarına göre genişletmeyi düşündüklerini belirtmiştir. Görüşmelerde kadın kooperatifleri faaliyet alanlarını bölgedeki talebe göre belirlediklerini ve bazen de değiştirebildiklerini belirtirken bir kısmı ise ulusal ve uluslararası

pazara açılma amacının faaliyet alanlarını belirlemede etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 1. Görüşme Yapılan Kadın Kooperatiflerinin Kuruluş Yılı, Ortak Sayısı ve Faaliyet Alanına Göre Dağılımı

Kadın Kooperatifleri	Kuruluş Yılı	Ortak Sayısı	Faaliyet Alanı
KK-1	2015	21 Ortak	Tekstil
KK-2	2014	8 Ortak	Tekstil, Tarım
KK-3	2015	14	Tekstil
KK-4	2015	164	Tekstil
KK-5	2015	85	Gıda, Tekstil
KK-6	2014	168	Gıda, Tekstil
KK-7	2019 ³	14	Gıda, Tekstil
KK-8	2016	30	Tekstil
KK-9	2017	95	Tekstil
KK-10	2017	7	Takı Tasarımı
KK-11	2018	15	Gıda
KK-12	2009	11	Tekstil
KK-13	2015	19	Tekstil
KK-14	2017	8	Gıda
KK-15	2018	30	Gıda
KK-16	2016	7	Gıda
KK-17	2017	19	Tekstil
KK-18	2018	11	Gıda
KK-19	2018	145	Tekstil-Gıda
KK-20	2017	9	Gıda, tarım

³ Kooperatifin resmi kuruluş tarihi Ocak 2019 olup, kooperatif kapsamındaki faaliyetleri 2017 yılından itibaren başlamıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda KK-7'nin bu kapsamda değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

Bulgular: Kooperatifçilik İlkeleri ve Başarı İlişkisi

Bulgular başlığı altında, Türkiye’deki kadın kooperatiflerinin global kooperatifçilik ilkelerini ne derece karşıladıkları tartışmaya açılmaktadır. Kooperatifçilik ilkeleri kooperatiflerin işleyişine dair kapsamlı bir çerçeve sunmaktadırlar. İlkeler, dayanışma temelinde kurulan kooperatiflerin ortaklarının ihtiyaçlarına ve çıkarlarına önem verilerek faaliyetlerin demokratik bir şekilde yürütülmesi açısından önemli bir rehberdir. İkelere bağlı kalarak, kooperatifler ortaklarına adil gelir dağılımı, ekonomik istikrar ve daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir iş modeli gibi bir dizi fayda sağlayabilmektedirler. Ayrıca, ilkeler kooperatifler arasında özerkliği, bağımsızlığı ve iş birliğini teşvik etmektedirler. Bu, kooperatiflerin öz yönetimine ve ortak hedeflere ulaşmak için birlikte çalışmalarına olanak tanıyarak kooperatifçilik hareketinin büyüüp gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Bu doğrultuda araştırma örneklemini oluşturan 20 kadın kooperatifinden 70 kadın üye/ortak ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bulgular kooperatifçilik ilkeleri üzerinden ele alınıp değerlendirilmektedir.

Gönüllü ve Herkese Açık Üyelik

Kooperatifçiliğin temel ilkelerinden biri herkese açık ve gönüllü üyeliktir. Kooperatife üyelikte cinsiyet, ırk, din, siyasi veya başkaca bir ayırım gözetilmeksizin herkes üye olabilmektedir. Herkese açık bir üyelik sistemi aynı zamanda gönüllülük esasına dayanmaktadır. Araştırma kapsamında görüşülen kadın kooperatifi ortaklarından alınan yanıtlar, bu ilkenin Türkiye’deki kadın kooperatiflerinde bir karşılığının olduğunu göstermektedir. Ancak her ne kadar kooperatif üyeliğinde gönüllülük ve herkese açıklık ilkesi karşılanıyor olsa da bu kooperatif ortağı olan tüm kadınların kooperatifin temel faaliyet alanlarına ve işleyişine tam ve eşit katıldığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Nitekim görüşmeler kapsamında kooperatif ortaklarının tamamının aktif üyeliğinden söz edilemez. Kooperatif ortak sayısı ne kadar fazla olursa olsun, kooperatif faaliyetlerinde sürekli olarak devam eden üyelerin sayısı sınırlı kalmaktadır. Bunun sebepleri, kooperatife göre değişkenlik gösterebilmekle birlikte, kadınların bazılarının tam zamanlı kendi işlerinin olması ya da hane içi işler nedeniyle kooperatife çok zaman ayıramadıkları öne çıkan nedenler olarak sıralanabilir. Bunlardan başka, kadınların kooperatiftan gelir elde etme beklentilerini karşılayan günlerde kooperatifin atölyesine gitme ihtimallerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim Manisa’da görüşülen bir kadın kooperatifinin (KK-3) atölyesinde sürekli olarak yedi kadının çalıştığı, diğer ortakların ve kooperatif çalışanı kadınların ancak yol masraflarını aşacak bir iş olduğunda atölyeye çalışmak için geldikleri belirtilmiştir.

Yaş ortalamalarına ve gelir durumlarına bakıldığında Türkiye’de kadın kooperatiflerine üye olanların büyük bir çoğunluğunun emekli ya da tam zamanlı bir işte çalıştığı görülmektedir. Özellikle genç kadınların da kooperatifi

bir iş modeli olarak tercih etmemeleri kooperatifte kendilerine tam zamanlı bir iş imkânı yaratılmamasıyla ve sürekli bir gelir modeli olarak görülmemesi ile ilişkilendirilirken, görece yaşlı olanlar ise zaten devamlı bir gelirleri olmaları nedeniyle kooperatife yarı zamanlı katkı sağlamaya gönüllü olmaktadır. Görüşülen bir kadın kooperatifi (KK-6) ortağı bu durumu şu şekilde ifade ediyor:

Çalışmak, para kazanmak ve sosyalleşmek isteyenler ya da sadece kooperatife destek olmak isteyenler gelebiliyor kooperatife. Mesela durumu çok iyi sırf kooperatif ayakta kalsın diye çalışanlar da var. Ama toplam kadınların üçte biri burada oluyor yani. Belki de insanlar kaydolurken kâr payı dağıtan bir kooperatif bekliyor ama böyle olmadığını görünce gelmiyor bir süre sonra. Biraz da kooperatifçilik ruhu ile ilgili. Mesela dışarıdan biri gelir işi olmasa bile girer yardım eder. Sırf buranın işi yürüsün diye. Bir bağlılık ve sevgi var. Bir kısmının da ihtiyacı var tabii. Mesela oğluna gönderen var okuyor ya da askerde olan var.

Diğer taraftan kooperatiflerin herkese açıklık ve gönüllü üyelik ilkesi kadın kooperatiflerinin kendi kapasitelerini aşacak ortak sayısına ulaşmasına neden olabilmektedir. Bu durumda uygulamada yereldeki tüm kadınların tek bir kooperatife üye olmaya teşvik edilmesi şeklinde ortaya çıkmakta ve zamanla onları pasif ortaklık konumuna taşımaktadır. Görüşme yapılan kooperatif ortaklarının bazıları üretim yerlerinde tüm ortakların faaliyet göstereceği kadar yeterli bir kapasitenin olmadığına değinmişlerdir. Aynı zamanda bir kooperatifin başarısı tüm kadınları bir kooperatif çatısı altında toplamak olarak görülmektedir. Görüşülen bir kadın kooperatifi (KK-5) ortağı bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

Kooperatifi en başta kurarken elbette 7 ortak koşulunun üstünde bir ortak sayısı bir avantaj. Zamanlar bu ortak sayılarında değişkenlik olabiliyor. Artabiliyor. Ancak bir yerde bu artışın durması gerektiğini düşünüyoruz. İstedığımız şey sınırsız bir büyüme değil. Çünkü tam tersi, eğer kooperatifin kapasitesinin üstünde bir ortak dâhil ederseniz o zaman işler iyiye gitmeyebiliyor. O yüzden ortak sayısı anlamında temkinli büyümeden yanayız biz.

Kooperatifler, herhangi bir ayırım gözetmeksizin kooperatif hizmetlerinden yararlanmak ve üyeliğin sorumluluklarını kabul etmek isteyen herkese açık, gönüllü kuruluşlardır. Bu üyelik yaklaşımı, Türkiye’de yereldeki kadınlar arasında hâlihazırda var olan sosyal ağların kooperatifçilik aracılığıyla daha ileriye taşınmasını sağlamaktadır. Görüşülen kooperatiflerde birbirini daha önce hiç tanımayan kadınların gönüllü olarak kooperatife katılmasına rastlanılsa da çoğunluğunun kooperatif öncesinden bir ilişkileri olduğu görülmektedir. Bu ilişkiler ağı sayesinde kadınların kooperatifçiliğe daha yakın durdukları söylenebilir. Nitekim Balıkesir’de (KK-2) ve İzmir’de (KK-19) görüşülen kooperatiflerin kurucu ortakları, kooperatif öncesinde de arkadaş olduklarını ve başka işler için de birlikte çalışma deneyimine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ancak buna karşılık kadın kooperatifi (KK-3) örneğinde olduğu gibi bir proje

kapsamında bir araya gelen kadınların kooperatif aracılığıyla birbirleriyle tanışmaları ve dayanışmaları da görülebilmektedir.

Sonuç olarak kooperatifçiliğin ilkelerinden biri olan gönüllü ve herkese açık üyeliğin görüşme kapsamındaki kadın kooperatifleri tarafından karşılandığı söylenebilir. Ancak herkese açık üyelik bazı durumlarda kadın kooperatiflerinin faaliyetlerine aktif olarak katılmayan kadınların da kooperatiften pay alabilmesine neden olmakta ve bu durum karşısında kadın kooperatiflerinin aktif olmayan üyelerle ilişkileri bozulabilmektedir. Görüşme kapsamındaki kadın kooperatiflerinin bir bölümünün bu nedenlerle kooperatif ortaklıklarını gözden geçirme yoluna girdikleri görülmektedir. Bu bağlamda gönüllü ve herkese açıklık ilkesinin kontrolsüz ortaklık şeklinde gerçekleşmesi kadın kooperatiflerine yarardan çok zarar verebilmektedir.

Üyeler Tarafından Gerçekleştirilen Demokratik Denetim

Demokratik üye kontrolü, kooperatiflerin temel ilkelerinden biridir ve kooperatif faaliyetlerinin ortakların çıkarlarına en uygun şekilde yürütülmesini sağlamak için gereklidir. Nitekim kadın kooperatiflerinin farklı sosyo-ekonomik gruptan kadınlar arasındaki ilişkileri demokratik temelde güçlendirdiği belirtilmektedir (KEİG, 2015). Bu ilke doğrultusunda bir kooperatifte, her ortak, sermaye miktarına veya ortaklığın süresine bakılmaksızın, karar verme sürecinde eşit söz sahibidir. Diğer bir ifadeyle, tüm ortaklar kooperatifin yönetimi ve işleyişinde söz sahibidir. Bu sayede, kooperatif gerçekten tüm ortaklar tarafından sahiplenilmekte ve kontrol edilebilmektedir.

Önceki araştırmaların bulguları, kadınların kooperatifleşmeyi seçmelerinde demokratik işleyişin etkili olduğunu göstermektedir (KEİG, 2015). Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular, faaliyetlerin her aşamasında ortakların eşit söz hakkına sahip olma durumlarının kooperatifteki ortak sayısı ve kooperatif ortaklarının eğitim ve mesleki deneyimleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Nitekim ortak sayısı daha az olan ve eğitim düzeyi yüksek, profesyonel mesleki geçmişi olan ortakların olduğu kooperatiflerde karar alma süreçlerinde herkesin oy hakkının eşit olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ortak sayısının yüksek olması bir dezavantaj olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu durum sadece kooperatiflerdeki ortak sayılarıyla ilgili değildir. Ortak sayısı yüksek olup ortaklarının çoğunun eğitim düzeyi düşük ise o halde karar alıcılar kooperatifin kemik ortak ekibi olarak tanımlanabilecek görece yüksek eğitilmiş ve kooperatifin kuruluş sürecinde yer almış ya da bürokratik işleyişinden sorumlu ortaklardan oluşmaktadır. Tekstil alanında faaliyet gösteren bir kadın kooperatifinde (KK-3) gerçekleştirilen görüşmelerde kooperatif başkanı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Kooperatifte çok fazla ortak var, ama bunlardan bazıları kooperatife uğramıyor bile. Biz kararlarımızı alırken genellikle kooperatifle ilişkisi sürekli olanlarla görüşüyoruz. Diğerleri zaten ilgilenmiyor da.

Gıda alanında üretim yapan kooperatif (KK-19) ortaklarıyla yapılan görüşmelerde ise, üyeler tarafından gerçekleştirilen demokratik denetimde ortak ve başkan arasındaki güven ilişkisinin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu durum kooperatif ortağı bir üye tarafından aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

Biz başkanımıza çok güveniyoruz. Onu çok seviyoruz. Başkanımız ne yapmak isterse arkasındayız.

Yine de görüşme gerçekleştirilen kooperatiflerin hepsinde kooperatifin özellikle üretim ve pazarlama süreçlerine ilişkin ortakların görüşlerine başvurulduğu yönünde genel bir kanaat söz konusudur. Kooperatif içerisinde kabul edilecek işler hammadde alımından, kooperatif gelirinin sermaye olarak kullanımına ve nihai ürünlerin pazarlama ve satışına ilişkin kararlar da dahil ortakların her birinin öncelikli sorumlulukları olduğu belirtilmektedir. Kadınlar bir araya geldiklerinde farklı fikirler ortaya çıkmakla birlikte bu fikirlerin her birinin ifade edilme özgürlüğü ve aynı zamanda yine kendileri tarafından denetimin sağlanması belki de ancak kooperatif örgütlenme biçimi ile mümkün olabilmektedir.

Diğer taraftan görüşülen bazı kooperatiflerde kadınların birçoğunun denetim mekanizmalarında aktif olarak yer almayı tercih etmediği de belirtilmiştir. Bu durumda kooperatif ile ilgili olan her yükümlülük kooperatifte belirli birkaç kadın tarafından üstlenilmek zorunda kalmaktadır. Bunun sebeplerinden biri olarak, kadınların bir kısmının kooperatif dışında başka bir yerde istihdam etmeleri gösterilmiştir. Ek olarak kooperatifteki yaş ortalamalarının yüksek oluşu nedeniyle kadınların kooperatif için yönetim ve denetim süreçlerinde yer almak istemedikleri ifade edilmiştir.

Bu çok yorucu. Kadınların şöyle bir algısı var ‘O bunu hallediyor, nasılsa hep burada ve her şeyin üstesinden geliyor. O yapar, toparlar’. Kimse elini taşın altına sokmak istemiyor. Ben artık bu dönem çekilmek istediğimi söylüyorum ki ben olmadan da birçok şeyin yürüyebileceğini görsünler istiyorum. Çünkü farklı bakış açılarıyla farklı yenilikler yapılabilir kooperatif için. KK-17

Kooperatifte demokratik olarak seçilmiş temsilciler kooperatifteki diğer üyelere karşı kooperatif faaliyetleri ve işleyişi hakkında daima sorumludur. Ancak görüşmeler kapsamında kadın kooperatiflerindeki bu sorumluluk anlayışı ile ilgili pratikte farklı yorumlamalarla karşılaşmıştır. Temsilcilerin kooperatifteki diğer üyelere sorumluluğu yine diğer üyelerle dayanışma ve iş birliği çerçevesinde devam ettirilmelidir. Fakat bu çoğunlukla tek bir kişinin kooperatifteki her şeyden tek başına sorumlu olarak görülmesi şeklinde anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı kadın kooperatiflerinde daha önceden tanışıyor olan ve zaten birlikte çalışma deneyimine sahip olan kadınların bir araya gelmesi, bunların kooperatifin işleyişine ilişkin daha fazla söz sahibi olmaları ile sonuçlanabilmektedir.

Üyelerin Ekonomik Katılımı

Ekonomik katılım bir kooperatifin başarısı için oldukça önemli bir ilkedir. Bir kooperatifin kurulma aşamasından başlayan ve faaliyetlerini sürdürdüğü aşamada da devam eden ekonomik katılım aynı zamanda kooperatifin denetimi ve kooperatif faaliyetlerinden sağlanan fayda ile de doğrudan ilişkilidir (Dunn, 1988). Nitekim kooperatifin ayakta kalabilmesi için finansal kaynağa ihtiyacı vardır. Türkiye’de kadın kooperatiflerinin mevcut durumunu ele alan bir çalışmada kadın kooperatiflerinin kapanma nedenleri arasında gelir azlığından bahsedilmektedir (Duguid vd., 2015). Bunun en önemli sebeplerinden biri ise, Türkiye’de kadın kooperatifi ortağı olan kadınların ekonomik kaynaklara erişimlerinin sınırlı olmasıdır.

Kadınlar, her nerede olurlarsa olsunlar, kaynaklara, istihdam fırsatlarına ve karar alma haklarına erişimden tarih boyu uzaklaştırılmışlardır. Çünkü kadının çalışma yaşamındaki yeri, toplumsal cinsiyet rollerine, kadının toplum içerisindeki konumuna göre belirlenmektedir. Cinsiyetçi iş bölümü nedeniyle kadınların toplumsal konumları ev ve özel yaşam ile sınırlandırılmakta ve bu da kadınların istihdama katılmaları önünde engel teşkil etmektedir (Dedeoğlu, 2010). Sonuçta kadınların işgücüne, istihdama katılım oranı, sektörlere ve statülere göre dağılımı, ücret düzeyleri, çalışma koşulları, mesleki dağılımı erkeklere oranla daha düşük, ikincil bir konumda kalmaktadır (Aşkın, 2015; Dedeoğlu ve Ekiz-Gökmen, 2021; Özçatal, 2023). Dolayısıyla kadınların toplumsal rolleri aynı zamanda işgücü piyasasındaki rollerinin ikincilleşmesine de neden olmaktadır. Nitekim Türkiye’de kadınların istihdam oranı erkeklerinkine karşılaştırıldığında yarısından daha az olduğu görülmektedir. 2020 yılında hanehalkı işgücü araştırma sonuçlarına göre erkeklerin % 59,8’i istihdamda yer alırken, kadınlarda bu oran sadece % 26,3’tür. Bununla birlikte, aynı çalışmada yarı zamanlı istihdam oranlarının erkeklerde % 9,3 ve kadınlarda ise % 19,5 olduğu görülmektedir (TÜİK, 2021). TÜİK tarafından 2014-2015 yılları arasında derlenen Zaman Kullanım Anketi verilerine göre, kadınlar, işgücünde çalışarak yer alsalar da erkeklere oranla çok daha fazla zamanı hane içi çalışma ve bakım faaliyetlerine ayırmak zorunda kalmaktadırlar.

Kooperatifçilik kadınların çeşitli dayanışma ekonomisi aktörleri arasında çalışma yaşamına katılabilmek için tercih ettiği en elverişli yöntemlerden biri olarak görülmektedir. Görüşmecilere neden kooperatifi tercih ettikleri sorulduğunda, alınan cevaplar arasında kooperatif kurarken çok büyük bir sermaye gerektirmeyen bir işletme biçimi olması sayılırken, kooperatiflerin kadınların iş yaşamında sesini yükseltmesinde ve onlara temsil yetkisi sağlamada kooperatiflerin ilke ve değerlerinin yol gösterici olduğu vurgulanmıştır.

Kadınların ekonomik girişimleri için yeterli sermayelerinin olmaması halinde ortak bir girişim kurma çabası olarak kooperatifler öne çıkmaktadır.

Nitekim Koutsou vd. (2009) kadın kooperatiflerini, yaş, eğitim, sermaye ve özgüven gibi istihdamın önünde engel olabilecek nitelikler nedeniyle işgücüne katılamayanların dahi kendi işlerini kurma, tam veya yarı zamanlı istihdam imkânı sağladığını belirtmektedirler. Ancak alan araştırması kapsamında elde edilen bulgular kadın kooperatifi ortaklarının ekonomik katılımı anlamında sorunlar yaşandığı görülmektedir. Bu sorunların başında zaten bir gelirden yoksun olan ve ekonomik koşullar açısından dezavantajlı olan kadınların kooperatife bir ortaklık payı ödeme konusunda gönüllü olmamaları gelmektedir. İkinci bir sorun ise, sadece kâr payı almak için kooperatif üyesi olanlardan kaynaklanmaktadır. Kooperatifte aktif bir rolleri olmamasına rağmen bazı ortakların elde edilen kardan pay almaları kooperatiflerin sürdürülebilirliği için bir sorun olarak nitelendirilebilir. Nitekim görüşme yapılan bir kadın kooperatif (KK-19) başkanı bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Üyelik aidatı 50 TL idi 100 TL yaptık. Sebebi şu. Herkes ortak olmak istiyor çünkü kooperatiften kâr payı almak istiyorlar. Ama bunların çoğu ne üretime ne kooperatif işleyişine karışmıyor. Sadece kâr payı için ortak olanlar var düşünebiliyor musunuz! Nasılsa 50 TL öderiz diye. Bir de bu 100 TL'yi bile ödeyemeyecek durumda olanlar var. Bu nedenle üyelikten ayrılanlar oldu.

Kadın kooperatiflerinde ekonomik katılımı üç grubun öne çıktığı görülmektedir. Birinci grupta yer alanlar emekliler, kooperatifçilik faaliyetleriyle eş zamanlı profesyonel mesleklerine devam edenler veya maddi refahları için kooperatif gelirine ihtiyaç duymayanlar yer almaktadır. İkinci grupta, iş arayıp bulamayan, düzenli bir işi aile sorumlulukları nedeniyle sürdüremeyecek olanlar ve işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu nitelikleri taşımayanlar yer almaktadır. Üçüncü grupta ise, ataerkil toplumsal kodlar nedeniyle daha önce çalışma yaşamına katılamamış, ancak kadın kooperatifleri ile bu fırsatı yakalamış olan kadınlar yer almaktadır. Bu durumda birinci grupta yer alan kadınların kooperatif ortaklık payını ödemeleri konusunda bir sorun yaşanmazken, ikinci grupta yer alan kadınlar eğer kooperatifte sürekli bir gelir elde etmiyorlarsa üyelik aidatlarını düzenli ödemedikleri görülmektedir. Benzer bir şekilde birinci grupta yer alan kadınların kooperatif ile ilişkilerinde bir gelir elde etme amaçları öne çıkmazken, ikinci grupta yer alan kadınların kooperatifle ilişkilerinde en belirleyici olan şey gelirdir. İzmir'de bir kadın kooperatifi (KK-19) ortağının sözleri bu duruma güzel bir örnektir:

Evlenmeden önce babam çalışmama asla izin vermedi. Evlendim kocam da izin vermedi. Sonra kadın kooperatifini duydum. Eşime anlattım. Çalışmayı çok istediğim için burada da hep kadınlar olduğundan izin verdi. Geldi önce kendisi de gördü, sonra ikna oldu. Şimdi çok mutluyum. Artık çay içmek için eşimden para istemiyorum.

Yine başka bir örnek olarak profesyonel meslek sahibi bir kadın kooperatifi ortağı şunları söylemektedir (KK-19):

Biz burada bölgedeki yoksul kadınlara yardım etmeye çalışıyoruz. Burada kadınlar için ne yapabiliriz diye konuştuğumuzda kooperatifin en uygun yol olacağını düşündük. Kadınların zaten yaptıkları şeyleri para kazanabilecekleri bir iş modeline çevirmek istedik.

Başka bir kadın kooperatifi ortağı ise, kooperatifi bir istihdam modeli olarak gördüğünü aşağıdaki gibi ifade etmektedir (KK-19):

Kooperatifte çalışmaya başlamadan önce evde yaptığım sarma, börek, pasta gibi ürünleri satıyordum. Kendi hesabım vardı. Oradan bana ulaşım sipariş veriyorlardı. Ancak pandemide işler durdu. Ben de bu mesleği evde değil bir iş olarak yapmak istiyordum. Kendime bir yer açmak istedim ama böyle bir imkânım yok şu an için. Ben de kooperatife katıldım. Burada profesyonel bir mutfak var. Şefimiz var. Çok şey öğreniyorum burada. Daha önce evde kendi mutfağında çalışıyordum şimdi büyük bir mutfakta daha önce görmediğim eşyalarla çalışıyorum.

Son birkaç yıldır kadınların çalışma yaşamındaki yerlerine ve koşullarına tartışmasız en fazla etki eden olaylardan biri Covid-19 pandemisi ve pandemiyle gelen ekonomik krizdir. Öyle ki, Covid-19 pandemisinin yarattığı krizin dünya tarihindeki tüm krizler arasında kadınları pek çok yönden erkeklerden daha fazla etkilediği iddia edilmiştir (Goldin, 2022: 1). Gerçekten de bu süreçte en derin ekonomik etkileri ve kişisel kayıpları kadınlar deneyimlemiştir. Salgın koşullarında evde artan bakım ve ev işleri sorumlulukları gibi süregelen eşitsizlikler nedeniyle salgın sürecinde iş kayıplarını en çok kadınlar yaşamıştır (Özçatal, 2022). Bu süreçte kadınların çoğu çocukları ve ebeveynlerinin bakım yükünü her zamankinden daha fazla üstlenirken, bazıları işleri gereği hastanelerde, huzurevlerinde ve marketlerde ön saflarda yer almışlardır (Karaca, 2020). Pandemi ile mücadelede ön saflarda yer alan aktörlerden biri de kadın kooperatifleri olmuştur. Çoğu işletmenin kapandığı bir süreçte kadın kooperatifleri sadece kendi işletmelerini ayakta tutmak için değil, toplumun ihtiyaçlarına yetişmek için de mücadele etmişlerdir. Görüşme yapılan bir kadın kooperatifinin (KK-9) ortakları o dönemi şöyle anlatmaktadırlar:

Biz bu süreçte çalıştık. Maske sıkıntısı yaşandığında kaymakamlığa ücretsiz maske diktik. Ücretli olarak da Kanada konsoloslugu için dikmiştik. Ara ara kapandığımız oldu ama aylarca kapalı kalmadık öyle. Evden iş yaptık. Tasarımlarımızı yaptık. Çok zevkliydi. Yaşar Üniversitesi ile yine bir logo çalışması yaptık. Markalaşma konusunda nasıl yol almalıyız diye bir süreç başlattık o dönemde. Bir şekilde devam ettik yani.

Görüşülen bir kadın kooperatifi (KK-6) ortakları ise Covid-19 pandemisi süresince kooperatifin üretim faaliyetlerinin seyrini aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

Covid’den 1 yıl öncesinde enginar talebi çok olmuştu. Üretici bir önceki yıla bakıp ürünler çok talep görüyor diye daha çok ekmişti. Ama o yıl Covid-19 patladı ve bütün enginarlar kaldı. Başkanımız “ben bütün enginarlarınızı alacağım, toplayacağım” demişti o zaman. Onunla beraber 9 kişi, kepenkler

kapalı olmasına rağmen arkada üretim yaptılar. İşte Instagram üzerinden reklamlar verildi. Ve sipariş yağdı o dönem. Hatta karşılayamaz hale geldik. Sabah 8, akşam 12 çalışıyorlar. Telefonlar durmuyor. Yani hiçbir üreticinin elinde enginarı kalmadı o yıl.

Bununla birlikte, toplum çeşitli sosyal, ekonomik ve politik dönüşümlerden geçerken kadın kooperatiflerinin zaman içinde cinsiyet rollerini dönüştürücü etkileri olabileceği bu konuda gerçekleştirilen sınırlı sayıdaki çalışmalarda belirtilmektedir (KEİG, 2015; Duguid vd., 2015). Zira kooperatifler toplumsal cinsiyet rolleri ve eşitsiz iş bölümüne dayalı ilişkileri de dönüştürme potansiyelin taşımakta, bu anlamda önemli görülmektedir (Gönüllü-Atakan ve Çoban, 2022; Şahankaya Adar ve Dedeoğlu, 2023). Bir kadın kooperatifi (KK-7) ile yapılan görüşmelerde, kooperatifler aracılığıyla uzun vadede toplumsal cinsiyete dayalı iktidar yapılarının değişebileceği ve toplumsal gelişmelerin teşvik edilebileceği yönünde görüşler belirtilmiştir.

Erkekler önce takibe aldı burayı. 1 yıl kadar takip edildik, 'Ne yapıyorlar bunlar' diye. Biz traktörlere binip tarlalara girdik. Ama biz kararlıydık. Zamanla kadınların eşleri 'Tamam hadi git' demeye başladılar. Çünkü 'Bunlar doğru bir şey yapıyor' güveni oluştu. Zaten bir üretici pazarımız önceden vardı, para da kazanmaya başlayınca... Gerçekten 'bunlar üretiyor, ürettiğini de pazarlıyor, satıyor' diye güvendiler. Sarma dolma yapan kadınların eşleri arkalarından tencerelerini taşıyorlar artık. Bu yıl mesela Ege Araştırma Enstitüsü'nden aldığımız 3 çuval buğdayı bütün köylüye dağıttık. Bedava verdik. Önceden kahveden bakan erkeklere şimdi biz dağıtıyoruz, onlar çalışıyor (gülüyor). Sistemi çalıştırdık.

Türkiye'de kadın kooperatifçiliğine ilişkin en somut görünüm kooperatifçilik ilkelerinden biri olan ekonomik katılımı ortaya çıkarmaktadır. Çalışma kapsamında görüşülen kadın kooperatiflerinde ekonomik katılım hem kooperatife üyelik aidatları hem kooperatifteki üretici faaliyetlere katılma hem de gelir elde etme amacı açısından farklılık gösterebilmektedir. Kooperatif ortaklarının bir kısmı kooperatif ile ilişkilerini bölgedeki yoksul kadınlara yardım kapsamında daha esnek bir ilişki olarak görürken, bazı ortaklar ise kooperatifi tamamen bir iş modeli, hayatlarında daha önce elde edemedikleri bir çalışma fırsatı olarak görmektedirler.

Özerklik ve Bağımsızlık

Özerklik ve bağımsızlık kooperatiflerin örgüt dışı kişi veya kurum çıkarlarından etkilenmemesi; ortakların ihtiyaç ve çıkarlarına dayalı kararlar alınmasında ve bu kararların uygulanmasında çok önemli bir ilkedir. Özerklik, kooperatifin kendi kendini yönetmesi ve sürdürmesi, üyelerinin ihtiyaç ve çıkarlarına dayalı olarak kararlar alabilmesi ve eylemlerde bulunabilmesi olarak yorumlanabilir (ICA, 2017). Bu ilke, fiyatları ve kârın nasıl dağıtılacağını belirlemekten, hangi ürünlerin ön plana çıkacağına ve işin nasıl yürütüleceğine ilişkin kararlar almaya kadar varan geniş bir çerçeve sunmaktadır.

Son yıllarda yerel yönetimlerin, uluslararası kuruluşların ve kadın emeği alanında çalışmaları olan STK’ların kadın kooperatiflerine olan ilgi ve desteği öne çıkmaktadır. Başka bir deyişle son yıllarda kadın kooperatiflerinin devlet ve devlet dışı aktörlerle ilişkileri öne çıkmaktadır (Çınar vd., 2021). Bu destekler sayesinde kadın kooperatiflerinin açılması, faaliyete geçmesi, ürettikleri ürünleri satacak pazarlar bulmaları ve üretim yerleri ile üretim araç gereçlerine ulaşmaları görece kolaylaşmaktadır. Görüşülen kooperatiflerin neredeyse hepsi özellikle belediyelerden aynı destekler (üretim yerinin tahsis edilmesi, fuarlara ulaşım için belediye araç desteği, ürünlerin satışı için ücretsiz Pazar/panayır yeri, fatura desteği) sağlandığı belirtilmektedir.

Büyükşehir Belediyesi yanımızda destek istediğimiz zaman onlar için de uygun olan şartlarda bizi destekliyorlar. Ama bu finansal olmuyor hiçbir zaman. Kanunlar gereği zaten bu böyle en başta. KK-19

Kooperatiflerin üretim faaliyetlerinin sürdürülebilirliğinde belediyelerin rolü kadın kooperatifi (KK-1) ortakları tarafından aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

Biz kurulurken bir iş merkezi binasının bir dairesini kiraladık. Ama sonra bu kirayı ödemekte biraz zorlandık. İlçe belediye başkanımızın kadınları ve kadın üretimini desteklediğini bildiğimizden kendisiyle görüşme talep edip kendisinden bir yer istedik. Çok olumlu karşıladı. Bize belediyeye ait ve zaten atıl durumda olan küçük bir yer verdi. Şimdi orayı atölye olarak kullanıyoruz.

Belediye’nin aynı desteklerinin kadın kooperatifleri için ne kadar önemli olduğunu ve bu destekler olmasa üretimlerine devam edemeyeceklerini Tekstil üretim atölyesi olan bir kadın kooperatifi (KK-3) başkanı aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

Belediye bizim atölyemiz için yer verdi. Fatura ödemiyoruz. Şenlik zamanlarında bize ücretsiz yer veriyorlar. Bunlar olmasa zaten atölyeyi kapatmak zorunda kalırdık.

Yine başka bir kadın kooperatifi (KK-1) üretim süreçlerine belediyenin tahsis ettiği yer için kira istemesi nedeniyle ara verdiklerini şöyle anlatmaktadır:

Biz kurulurken belediye bize yer vermişti. Ama burası çok büyük rantların döndüğü bir yer. Son dönemde çok popüler oldu. O yüzden belediye bizden kira istedi bir süre sonra. Biz de bu kirayı ödeyebilecek durumda değildik. Oradan çıkmak zorunda kaldık. Şimdi kooperatif ortağı olan birinin bahçesinde mevsimlik konserve yapabiliyoruz ancak...

Ancak kadın kooperatiflerinin sürdürülebilirliği açısından çok önemli olan bu kurumsal desteklerin kadın kooperatiflerinin özerkliğine ve bağımsızlığına olumsuz etki etmeyecek şekilde yürütülmesi dikkat edilmesi gereken bir husustur. Nitekim ancak kooperatiflerde yürütülen faaliyetlerin bağımsız niteliği ile ekonomik güçlenme sağlanabileceğine değinilmektedir (KEİG, 2015). Bu bağlamda kooperatiflerin kurumsal yapısı kadınların

güçlenmesi için katalizör görevi görebileceği gibi güçlenmenin önünde engel de teşkil edebilmeleri söz konusudur (Çınar vd., 2021). Görüşülen kooperatiflerin genelinde belediyelerin kooperatifin iç işleyişine müdahalede bulunmadığı belirtilmiştir.

Biz belediye öncülüğünde kurulduk. Ama öncesinde yoğun bir süreç var. Yola çıkıyorsunuz ama öyle bodoslama atlarsanız yandınız. Biz ilk başta belediye ile kurulurken belediyenin çalığı evindeydik. Kira da vermiyorduk. Ama çalışanlarımız vardı, onların ücretlerini veriyorduk. O şekilde başladık. Belediye bana destek oluyor diye sırtınızı bir yere dayayamazsınız. Yapabiliyorsanız elinizden geldiği kadar yapın. Küçük devam edin yavaş yavaş büyürsünüz. O destek ömür boyu sürmez. Kimse kimseye ömür boyu destek olmaz. Görüyorum çok belediye öncülüğünde kurulan var. Ama balık tutmayı öğrenmiyorlar onlar. Balıklar önlerine geliyor. Ama sonra kapanıyorlar. KK-9

Belediyelerden başka kadın kooperatifleri özellikle kadın emeğine destek faaliyetleri yürüten STK tarafından da desteklenmektedir. Bu destekler; kooperatiflerin kurulması, kooperatif kuruluş sürecinde üretim araç-gereçleri için hibe, kooperatif işleyiş süreçlerine ilişkin eğitimler, mesleki eğitimler ve toplumsal cinsiyet eğitimleri olarak sağlanmaktadır. Bu destekler kadın kooperatiflerinin özerkliği ve bağımsızlığı açısından tartışmalı olarak değerlendirilebilir. Nitekim kooperatifin hangi alanda üretim gerçekleştireceği, kadınlara hangi mesleki eğitimlerin verileceği, kimin kooperatif başkanı olacağı bu STK'lar tarafından belirlenebilmektedir. Üstelik bu durum kooperatifteki kadınlar tarafından büyük bir iyilik olarak görülmektedir. Bunun bir örneğini görüşülen bir kadın kooperatifi (KK-3) başkanı şu şekilde ifade etmektedir:

Bizim kooperatifimiz KAGİDER tarafından kuruldu. KAGİDER Soma'da maden faciasında ölenlerin eşleri için bir şeyler yapmak istemişler. Sonra kooperatif kurmaya girişmişler. Öncesinde kadınlara meslek eğitimi verilmesini sağladılar. Üretim makinelerinin alınması ve kooperatifteki atölyeler için destek buldular. İlk başkanımızı KAGİDER belirlemişti. Sonra o ayrıldı ben başkan oldum. Benim başkan olmamı arkadaşlarım istedi. İlk müşterilerimizden biri KAGİDER üyesi. KAGİDER tüm süreçte bir kooperatif neler yapar konusunda 2 yıl boyunca destek sağladı. 2 yıl sonra kendi ayaklarımızın üzerinde durmanız gerekiyor dediler şu an her şeyi biz kendimiz yapıyoruz. Ama hala ilk müşterilerimizden biri olan KAGİDER üyesi için üretmeye devam ediyoruz. Bizden elini hala çekmedi. Sağolsun çok destek oluyor.

Kooperatifçilik modelini öne çıkaran ilkelerden biri olan özerklik, bir işveren-çalışan ilişkisi olmadan kadınların kendi işlerinin hem çalışanı hem de işvereni olmalarını sağlayan bir işleve sahiptir. Görüşme kapsamındaki kadın kooperatiflerinde genel olarak özerkliğin hâkim olduğu görülmektedir. Zaman zaman STK'lar ve belediyelerin kooperatifin kuruluş ve ilk dönemlerindeki faaliyetlerinde etkili oldukları görülse de bu durum bir süre sonra sona ermektedir. Böyle bir tutum kadınların kooperatif ile tanıştırılması ve bir alışma süreci olarak düşünülebilir. Nitekim bu müdahalelerin bir süre sonra kesilmesi bu düşünceyi destekler niteliktedir. Ancak Türkiye'de kadın kooperatiflerine

ilişkin yürütülen araştırmaların bir kısmı kamu desteklerinin sistematik olmadığı ya da patronaj temelli olduğu ve bunun temelinde de neoliberal ve neo-muhafazakâr yaklaşımın yattığı belirtilmektedir (Çınar vd., 2021). Bu bağlamda kamu ve kamu dışı aktörlerin desteklerinin kadın kooperatiflerinin özerkliğine müdahale etmeyecek bir formda sağlanması ve desteklerin kadın kooperatifleri ile kurumlar arasında bir bağımlılık ilişkisi oluşturmayacak şekilde yürütülmesi önem arz etmektedir.

Eğitim, Öğrenim ve Bilgilendirme

Türkiye’de kadın kooperatiflerine kuruluş ve sonraki aşamalarında bu alanda uzman kişi ve kurumlar çeşitli eğitim destekleri vermektedirler. Özellikle kooperatifçilik eğitimleri, toplumsal cinsiyet eğitimleri, mesleki eğitimler gibi eğitimleri belirli aralıklarla kooperatiflere ulaştıran Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı (KEDV) bu anlamda Türkiye’de en bilinen aktörlerden biridir. Görüşülen kooperatiflerin çoğu KEDV’den bu eğitimleri aldıklarını belirtmişlerdir.

Kooperatifleşmeden önce 5-6 ay KEDV tarafından eğitim aldık. Zaten o eğitimden sonra bu kooperatifi kurmaya tam olarak karar verdik. Neler yapmalıyız nasıl yapmalıyız onu öğrendikten sonra. KK-7

Ayşe Hanım var KEDV’den. O bizi bilgilendirdi. Ne yapalım diye düşündük. Sonra bu file işi ile ilgili karar kıldık. KK-8

Yereldeki ürünleri işleyip tüm yereldeki kadınların güçlenmesi amacıyla yola çıktık. O plan ve proje kapsamında kurulduğumuz için eğitim olarak başladık. KEDV’in verdiği kooperatifçilik, üretim eğitimleriyle başladık. KK-6

Bundan başka, yapılan görüşmelerde Türkiye Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER)’nin bir kooperatife (KK-3) halk eğitim aracılığıyla el sanatları (tel-burma, iğne oyası), bilgisayar kursu gibi eğitimler düzenlediği belirtilmiştir.

Maden kazası sonrasında KAGİDER maden kazasında hayatını kaybeden çalışanların eşleri için halk eğitim aracılığıyla el sanatları (tel-burma, iğne oyası) bilgisayar kursu eğitimleri düzenledi. Kadınlar mesleki açıdan güçlendirilsin diye verildi bu eğitimler. KAGİDER kooperatifin 2 yıl boyunca finansmanını da sağladı. İlk kooperatif yönetim kuruluna seçildiğimizde hiçbir şey bilmiyorduk ama KAGİDER’in 2 yıllık mentörlük sürecinde her aşamayı öğrendik. Artık kendi ayaklarımız üzerinde durabiliyoruz.

Kadın kooperatiflerinin faaliyet alanlarına ilişkin önemli bir eğitim desteği de akademi tarafından gelmektedir. Kendi özgün marka tasarımlarını yapan bir kooperatif (KK-9) başkanı, kuruluş öncesindeki hazırlık aşamasını anlatırken, o dönem alanında uzman bir akademisyenle bir araya gelerek kadınlara baskı eğitimleri düzenlediklerini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, kooperatif başkanı yine iletişime geçtikleri çeşitli akademisyenler tarafından kooperatifçiliğin teorik eğitimini aldıklarını vurgulamıştır.

17-18 kadın bir arada toplantılar başladı kuruluşun aylar önce. Önce neler yapılabilir diye bakıldı. Bu çalışmaların başında da bir hocamız var 9 Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nden. Hoca, kalıplarımızı hazırladı, böyle böyle desen çalışmalarımız başladı. Önce bir workshop yaptık. Kooperatife ortak olmak isteyen kadınlara bir baskı eğitimi verildi. Memnun kalanlar kooperatife ortak olmak istedi. Çok eğitimimiz vardı. Ahşap oymacılığı, baskı, turistik hediyelik eşya yapımı, seramik atölye... Hocalar da geliyordu. Kapasite geliştirme gibi teorik eğitimler de aldık.

Eğitimlerin yanı sıra, kadın kooperatifleri kendi içlerinde sağladıkları iletişim ağıyla (örneğin, Whatsapp grupları) kooperatifteki kadınların herhangi bir konu hakkında hızlıca bilgilendirilmelerini sağlayabilmektedir. Görüşülen kooperatiflerin neredeyse tamamında böyle bir bilgi ağı oluşturulduğu gözlenmiştir. Diğer taraftan, üst birlik Simurg'un da üye kooperatifleri için böyle bir iletişim grubu olduğu bilinmektedir. Bilgi paylaşımı hakkında bazı kooperatif ortaklarının ifadeleri, bilginin aynı zamanda kadın kooperatiflerinin çoğunda şeffaflığa işaret ettiğini göstermektedir:

Herhangi bir şekilde başkana gelen bir yazı hemen arkadaşlarla paylaşıyor. Başkana bilgi geliyorsa da başkan onu es geçmeden diğer üyelere mutlaka bildiriyor. Kooperatifte "biz" varız. Herkesin fikrini almak çok önemli. Dayanışma var aramızda. KK-4

Kooperatifçilikte çok şey öğrendik. Kurslar, deneyimler. Birçok kooperatifi ve insanı tanıyorsun. Bilgi paylaşımı oluyor. Aranızda paslaşıyorsunuz. Bir güven sağlamış oluyorsunuz. KK-7

Kadın kooperatiflerinde organizasyon yapısı ve işleyişi ile kadınların bireysel gelişimlerine katkı sağlayabilecek eğitimler bir bütün olarak toplumun gelişimine yönelik önemli birer çabadır. Verilen eğitimlerin hem teoriye hem de uygulamaya dayandırılması, diğer bir ifadeyle tek taraflı bir çaba ile sınırlı kalmaması, kadın kooperatiflerinin gelişimini daha sağlam temellere dayandırabilmek açısından oldukça önemlidir. Diğer taraftan, dışarıdan verilen eğitimlerin dışında, kadın kooperatiflerinin birçoğunun kendilerini geliştirmek ve bilgilendirme yoluyla iletişimlerini güçlendirmek amacıyla, teknolojiyi öğrenme ve kullanma gayreti içinde olduğu söylenebilir.

Kooperatifler Arası İş Birliği

Kooperatifler güvene dayalı ilişkiler temelinde kurulmaktadırlar. Güven yalnızca kooperatif üyeleri arasında değil, kooperatiflerin diğer kooperatiflerle olan ilişkilerinde de önemlidir. Kooperatifler, kendi doğrularına bağlı olarak diğer kooperatiflere güvenmeyi seçerler. Bu seçim, diğer kooperatif hakkında sahip olduğu bilgilere bağlıdır. İş birliği noktasında da kooperatifin yeterliliği ve güvenilirliği hakkındaki izlenimlerine göre hareket etmektedirler. Böylece bir kooperatif, diğer kooperatiflerle iş birliği yapmada kooperatifin kendi ihtiyaçlarını karşılama ve faaliyetlerine katma değer yaratma kapasitesini değerlendirmektedir. Dolayısıyla kadın dayanışmasının yoğun olduğu örgüt

yapısında birbirlerinin faaliyet alanını genişletme veya var olanı geliştirme yönünde iş birlikleri kadın kooperatifleri açısından avantajlı görünmektedir. Ancak görüşmecilerden bazıları kooperatiflerin Türkiye’de çoğunlukla aynı sektörde veya üründe yoğunlaşmaları nedeniyle iş birliklerinin kendi aralarında giderek zorlaştığına dikkat çekmiştir.

Hiçbir kooperatifle iş birliği yapamadık. Başladığımız şeyler oldu bazen ama bir sonuca varamadık. Aynı alanlarda üretim yapan kooperatiflerle nasıl bir iş birliği yapabilirsiniz ki! Onlar da salça satıyor siz de mesela. Ama farklı alanlarda olan kooperatiflerle daha farklı yollara gidilebilir tabii. KK-14

Türkiye’de kadın kooperatiflerinin dayanışmasını sağlayan önemli bir inisiyatif, Ege Kadın Buluşması Platformu, 2005 yılından beri belirli aralıklarla kadın kooperatiflerinin kendi deneyimlerini paylaşabileceği hibrit çalıştaylar düzenlemektedir. Platformun kadın kooperatifçiliğine belki de en önemli katkısı, sadece kadın kooperatiflerini değil, toplantılara diğer dayanışma ekonomisi aktörlerini ve alanında uzman kişileri dâhil etmesidir. Bu sayede kadın kooperatifleri diğer örgüt türlerindeki farklı kadın deneyimlerini öğrenmekte, alanında uzman kişilerle birlikte sorunlara birlikte bir çözüm arayışında olabilmektedirler (Bağdadi, 2017). Bu toplantılar yereldeki kadının yaşadığı hem bireysel hem de örgütsel problemleri paylaşmaları açısından önemlidir. Kadın kooperatifçiliğinin tabandan bir hareket olarak geniş kitlelere ulaşması bu tür inisiyatifler sayesinde daha mümkün olabilmektedir.

Kadın kooperatifleri arasında bir iş birliğin sağlanmasında önemli sayılabilecek bir diğer unsur üst birliklerdir⁴. Türkiye’de üst birliklerin yönetim kurulları, üyelerinin genel kurullarında belirlenen temsilcilerinden seçilmektedir. Kadın kooperatiflerinin üst birlikler altında birleşerek dayanışma halinde olmaları, hem bireysel düzeyde bağımsızlıklarını ve demokratik yönetimlerini korumaları hem de tek bir alana bağlı kalmadan rekabet edebilmeleri için önemlidir (Duguid, vd., 2015). Türkiye’de kadın üst birliklerinden biri olan Simurg’un başkanı Banu Ayhan’a (2022) göre, “kooperatifler, tek başına başaramadıkları işler için kendilerine en yakın kooperatif ile temasa geçmeli ve birlikte hareket etmelidir”. Kadın

⁴ Ticaret Bakanlığı’nın KoopBis sisteminden taratılan verilere göre Türkiye’de kadın kooperatiflerinin örgütlendiği 4 üst birlik bulunmaktadır: Akdeniz Kadın Kültür ve İşletme Kooperatifleri Birliği, Adana Üreten Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifleri Birliği, Simurg Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifleri Birliği, Marmara Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifleri Birliği (Şahankaya Adar, vd., 2023). Üst birliklerin temel amacı, üye kadın kooperatifleri arasında iletişim, iş birliği ve dayanışmayı güçlendirmek olarak sıralanabilir. Fakat saha gözlemleri sonucunda bu üst birliklerden sadece ikisinden (Simurg Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifleri Birliği-20 ortak ve Adana Üreten Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifleri Birliği-13 ortak) üyelik bilgilerine ulaşılmış olup, üyelikler konusunda diğer iki kooperatiften güncel bilgiler elde edilememiştir. Kooperatifler arası iş birliğine sağlamaya yönelik ilke dikkate alındığında iş birlikleri sağlama ve dayanışma ağını genişletme açısından bu mevcut bir eksikliklerdir.

kooperatiflerinin birbirleriyle rekabet etmek yerine bir üst birliğe dâhil olmalarının, ilerlemeyi daha mümkün hale getireceği düşünülmektedir.

Topluma Karşı Sorumlu Olma

Kooperatif üyeleri sosyal hedefleri ekonomik hedefleri tamamlayan bir faktör olarak görmektedirler. Bu nedenle kooperatif örgüt yapısı aracılığıyla elde daha fazla kadına ulaşmanın ve dezavantajlı grupların topluma entegrasyonunu sağlamanın kendileri için önemini vurgulamışlardır. Diğer bir ifadeyle, toplum için sosyal fayda yaratmaya odaklı faaliyetleri öncelikledikleri gözlenmektedir.

Kooperatifçiliği kendim nasıl bir destek verebilirim, nasıl kadınları bir arada toparlayabilirim, nasıl dezavantajlı kadınları evden çıkarıp da hem sosyal hem de ekonomik hayatın içinde olmasını sağlarım diye düşündüm. Çünkü kooperatifçilikte arkadaşlarımızın öyle talepleri oluyor ki. Çocuklarıyla ilgili okulda bir kayıt, kendi sağlıklarıyla ilgili bir psikolojik destek ya da herhangi bir adres değişikliği... Bunun gibi pek çok farklı sosyal ihtiyaç var. Örneğin, daha önce denize hiç gitmeyen aileler vardı. Pandemi öncesinde çocuklarıyla onlara bir organizasyon yapıp Seferihisar Belediyesi'ne ait bir yeri rica ettik herkes oraya ücretsiz giriş yapıp oradaki tesisten faydalandılar. KK-8

Kooperatifçilik, kendi kooperatiflerindeki üyeleri aşarak daha geniş ağlara ulaşmak ve bir araya gelerek, güvene dayalı ilişkiler yaratmak; bilgi paylaşımı yoluyla becerileri geliştirmek, yerelle paylaşmak ve yereli güçlendirmektir. Kalkınmaya giden yolda yereldeki ihtiyaçlara odaklanarak, kadın, erkek, yaşlı, çocuk demeden her kesime ulaşmak kritik öneme sahiptir. Kadın kooperatiflerinin yereli tanıma potansiyelleri onların ihtiyacı olan insanlara ulaşmalarında kolaylaştırıcı bir etki yaratmaktadır. Kooperatifçilik örgüt modeli ise bu destek çabaları için kadınlara kurumsal bir güç olmaktadır. Görüşme sağlanan bir kadın kooperatifinde (KK-7) yereli kalkındırma çabaları açıkça görülebilir.

Mesela birinin başına bir şey gelse “bizim kooperatifimiz var” diyorlar. Birinin evi yandı mesela. Biz kaymakama gittik, dilekçe verdik. Evini yaptırдық. Birinin çocuğunun bacağına metal takılacaktı, ilgili STK'lara ilettik. Sosyal fayda yaratmaya odaklandık. Okullar açılırken mesela 25 çocuğun kırtasiye masraflarını karşıladık, iki günde ihtiyacı olanlar belirlendi. Zaten onları biliyorsunuz eminsiniz kimin ihtiyacı var diye.

Kadın kooperatiflerinin toplumsal alandaki katkılarının en yakın tarihli kanıtı 6 Şubat 2023 depremi olmuştur. 10 ilde maddi/manevi büyük hasarlara sebep olan Kahramanmaraş merkezli depremde, pek çok kadın kooperatifi büyük bir özveri ile destek olmaya çalışmışlardır. Çeşitli illerdeki kadın kooperatifleri depremzedelere destek olabilmek amacıyla kermesler düzenleyerek elde edilen gelirleri deprem bölgesine göndermişlerdir (HaberTürk, 2023; Yeşil Giresun, 2023). Bir başka destek, Marmara Kadın Girişimi, Üretim ve İşletme Kooperatifleri Birliği'nin, deprem bölgesi İskenderun'a giderek depremzedeler için kurulan mutfaklarda çalışmalarını

olmuştur. Birlik üyeleri, aynı zamanda bölgede erzak dağıtımlarına da yardımcı olmuştur (Barış Gazetesi, 2023).

Sonuç

Kooperatifler, sadece ortaklarının ihtiyaçlarını karşılamak ve onların memnuniyetinin sağlanması ile sınırlı kalmazlar. Kooperatifler aynı zamanda belirli ilkeler ve değerler doğrultusunda toplumun ekonomik, sosyal, çevresel ve politik gelişimine katkıda bulunan örgütlerdir. Dolayısıyla kooperatifçilik ilkelerinin uygulamada ne derece karşılık bulduğu kooperatiflerin başarısı için önemli bir konudur. Bu çalışma Türkiye’de kadın kooperatiflerinin uygulamada kooperatifçilik ilkelerini karşılayıp karşılamadıkları nitel araştırma yöntemiyle incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, Türkiye’de kadın kooperatiflerinin kooperatifçilik ilkelerini genel anlamda taşıdıkları, ancak bu ilkelerin bazılarının Türkiye’de kadın kooperatifleri yeni bir oluşum olduğu ve son dönemde popülerleştiğinden henüz işleyiş anlamında tam olarak karşılamadıkları çıkarımı yapılabilir. Topluma karşı sorumlu olma, eğitim-öğretim ve bilgilendirme, gönüllü ve herkese açık üyelik konularında kadın kooperatiflerinin bu ilkelerin gereklerini tam anlamıyla yerine getirdikleri görülürken; üyelerin demokratik denetimi, özerklik ve üyelerin ekonomik katılım ilkelerinin ortaklar tarafından tam anlamıyla anlaşılmadığı ya da uygulanamadığı görülmüştür.

Kooperatifçilik dayanışma ve iş birliğine dayalı tabandan gelen bir örgütlenme modelidir. Kooperatiflerin ortakları dışındaki kişi veya kurum çıkarlarından etkilenmemeleri onların özerklik ve bağımsızlığını ifade eder. Fakat Türkiye’de kadın kooperatifleri söz konusu olduğunda, son yıllarda yerel yönetimlerin, diğer STK’ların veya uluslararası kuruluşların kadın kooperatiflerinin kuruluşunda veya işleyişinde mesafeyi koruyamadıkları gözlenmektedir. Destekleyici bir misyon üstlenen bu kurum ve/ya kuruluşların her türlü eğitim ve iş birliği faaliyetlerinde kadın kooperatiflerinin yanında olması hiç şüphesiz dayanışmanın bir göstergesidir. Ancak, bu destekler aracılığıyla kadın kooperatiflerinin kurumlar tarafından tahakküm altında olması riski dikkatten kaçmamalıdır.

Kooperatifleri diğer girişimlerden ayrı tutan en önemli ilke, üyelerin demokratik katılımlarıdır. Nitekim tüm ortaklar kooperatifte alınacak kararlarda, bu kararların uygulanmasında ve kooperatifin finansal ve yönetsel tüm süreçlerinde eşit söz hakkına sahiptirler. Kadın kooperatiflerinin demokratik katılım ilkesini genel anlamda karşıladıkları görülmekle birlikte, özellikle ortakların eğitim düzeyleri düştükçe kooperatif başkanının kendilerini temsil ettiği ve bu nedenle onun söylediklerini onaylamaları gerektiği yönünde bir tablo oluşmaktadır. Yapılan tüm görüşmelerde, ortakların kooperatif başkanına sonsuz bir güven duymasının yanında, onun sözünü ve görüşünü kendi sözleri ve görüşleri gibi kabul etmeleri gerçek anlamda bir demokratik denetimin söz konusu olmadığına işaret etmektedir.

Kooperatifçilikte tüm ortakların ekonomik katılımını sağlamaları ve aynı zamanda yine tüm ortakların ekonomik çıkarlarını savunmaları ön plana çıkmaktadır. Kadın kooperatif üyelerinin ekonomik katılımına bakıldığında, tüm ortaklarının ekonomik katılım konusunda istekli olmadıkları görülmektedir. Nitekim bazı ortakların kooperatife katılma amacı, gelir getirici bir işe erişebilmektir ve bu iş düzenli gelir getirmediği sürece ortaklık payı verme konusunda çekince yaşamaktadırlar. Bu durum kadınların kooperatifleri bir nevi işveren gibi gördüğü şeklinde yorumlanabilir. Aynı zamanda ortakların bir kısmının kooperatifi sadece ortaklıktan pay alacağı bir yatırım gibi gördüğü ve kooperatifin hiçbir sürecine dâhil olmadığı örnekler de mevcuttur.

Bu bağlamda Türkiye’de kadın kooperatiflerinin kooperatifçilik ilkelerini tam olarak uygulayamıyor olmaları ile kadın kooperatiflerin temel sorunları arasında güçlü bir bağ olduğunu görülmektedir. Nitekim kadın kooperatifi başkan/ortak/çalışanları kooperatifleriyle ilgili sorunları tanımlarken aslında kooperatifçilik ilkelerinden bazılarının tam olarak anlaşılabilmesi ve ortaklar arasında bu ilkelerin tam olarak benimsenmemesine vurgu yapmaktadırlar. Kooperatifçilik ilkelerinin anlaşılabilmesi özellikle kooperatifin faaliyetlerine katkı sunmadan gelirden pay alma beklentisi, karar alma süreçlerine tüm üyelerin dâhil olmaması, kooperatiflerin bazı üyelerce istihdam bürosu gibi görülmesi öne çıkmaktadır. Tüm bu sorunların temelinde son dönemde Türkiye’de kadın kooperatiflerinin hızla ve kooperatifçiliğin felsefesi anlaşılmadan ve çeşitli kurum ve kuruluşların destekleriyle kurulmaları yatmaktadır. Gerçekten de görüşme yapılan kadın kooperatiflerinin önemli bir kısmının çeşitli kurum ve kuruluşların finansal ve yapısal destekleriyle kurulmuş ve faaliyetlerine devam ediyor oldukları görülmektedir. Bu tür bir destek önemli bir sosyal politika adımı olmakla birlikte bu destekler nedeniyle kadın kooperatiflerinin bir kısmının kooperatifin işleyişine ilişkin müdahaleye açık hale geldikleri göstermektedir.

Türkiye’de kadın kooperatiflerinin kooperatifçilik ilkelerini tam anlamıyla karşılamıyor olmaları beraberinde kooperatifçilik ve kadın güçlenmesi ilişkisini zayıflatmakta ve kooperatiflerin kadınların hem ekonomik hem de sosyal bağlamda güçlenmelerini olumsuz etkileyerek yavaşlatmaktadır. Her ne kadar kooperatifçiliğin kadınların uzun yıllardır var olan toplumsal rollerini dönüştürme gibi bir işlevi olsa ilkelerden kopuk bir işleyiş bu işlevin yerine getirilememesi ile sonuçlanabileceği gibi aynı zamanda bu rollerin sürdürülmesine katkı bile sağlayabilmektedir. Nitekim görüşülen kooperatiflerde kooperatifçiliğin belkemiği olarak nitelendirilebilecek olan ekonomik ve demokratik katılım ilkelerinin tam anlamıyla karşılanamıyor olması hem ekonomik hem de karar alma süreçlerine katılım anlamında kadınlar bağımlılık ilişkisi içerisinde yer almaya devam etmektedirler.

Bu gibi sorunların giderilebilmesi için öncelikle tüm üyeler için kooperatifçilik ilkelerinin her birinin uygulamada nasıl bir karşılığının olduğuna

ilişkin farkındalık yaratacak eğitim programları oluşturulabilir. Bu eğitim programları belirli periyodlarla yeni katılan üyeleri de dâhil edecek şekilde uygulanabilir. Bundan başka demokratik katılım ve denetim için ‘aktif üyelik’ anlayışı getirilmeli ve kooperatif içerisinde hiçbir dönemde aktif olmayan üyeleri eleyen bir sistem oluşturulabilir. Ayrıca kadın kooperatiflerinin özerklik ve bağımsızlıklarını koruyabilmeleri için belirli bir süre sonra desteksiz şekilde faaliyetlerine devam edebilecek şekilde güçlendirilmeleri ve bu doğrultuda ürün geliştirme, pazarlama, dijitalleşme gibi konularda yetkinleşmesine yönelik çalışmalar yürütülebilir.

Kaynakça

- Altan-Olcay, Ö. (2016). The entrepreneurial woman in development programs: Thinking through class differences. *Social Politics*, 23 (3), 389-414.
- Altman, M. (2020). Are there core cooperative principles required for cooperative economic success and sustainability? <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-816666-6.00003-3>.
- Aşkın, E. Ö. (2015). Kadınların işgücü piyasasındaki konumlarını etkileyen faktörler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 43-66.
- Ayhan, B. (2022). Simurg Kadın Kooperatifleri Birliği (13 Temmuz 2022 tarihli söyleşi). <https://sosyalekonomi.org/simurg-kadin-kooperatifleri-birligi/> (Erişim Tarihi: 07.04.2023).
- Bağdadi, I. (2017). Ege Kadın Buluşması. <https://www.haberturk.com/yazarlar/itir-bagdadi/1711275-ege-kadin-bulusmasi> (ErişimTarihi: 28.03.2023).
- Barış Gazetesi (2023). Marmara Kadın Kooperatifleri Birliği'nden deprem bölgesine yardım eli. <https://www.kocaelibarisgazetesi.com/haber/14010241/marmara-kadin-kooperatifleri-birligiden-deprem-bolgesine-yardim-eli> (Erişim tarihi: 28.03.2023).
- Boyatsız, R. E. (1998). *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. Sage Publications, Inc.
- Buğra, A. ve Yakut-Çakar, B. (2010). Structural change, the social policy environment and female employment in Turkey. *Development and Change*, 41 (3), 517-38.
- Çınar, K.; Akyüz, S.; Uğur-Çınar, M. ve Öncüler-Yayalar, E. (2021). Faces and Phases of Female Empowerment: Women’s Cooperatives in Turkey, *Social Politics*, 28(3), 778-805.
- Darmawan, A.; Razak, A. Z. A. bin A.; Wahab, H. B. A. (2021). “Characteristics of Entrepreneurship, Cooperative Principles, Their Influence on The Preformance of Cooperative Management in Banyumas, Central Java, Indonesia”. *International Journal of Economics, Business and Accounting Research (IJEBAAR)*, 5(3), 1901-1912.

- Datta, B. P. ve Gailey, R. (2012). Empowering women through social entrepreneurship: Case study of a women's cooperative in India. *Entrepreneurship: Theory and Practice* 36 (3), 569–587.
- Dedeoğlu, S. ve Ekiz Gökmen, Ç. (2021). *Dünya'da ve Türkiye'de Çalışma Yaşamında Kadın*, Uluslararası Çalışma Örgütü, Kadınlar İçin Daha Çok ve Daha İyi İşler Programı, Ankara.
- Dedeoğlu, S. (2012). Equality, protection or discrimination: Gender equality policies in Turkey. *Social Politics* 19 (2), 269–90.
- Dedeoğlu, S. (2010). Visible hands-invisible women: Garment production in Turkey. *Feminist Economics*, 16 (4), 1–32.
- Dohmwirth, C. Ve Hanisch, M. (2018). Women and Collective Action: Lessons From the Indian Dairy Cooperative Sector. *Oxford University Press and Community Development Journal*, 53(4), 675-693.
- Duguid, F.; Durutaş, G. ve Wodzicki, M. (2015). *Türkiye'de Kadın Kooperatiflerinin Mevcut Durumu*, DB, IBRD Raporu.
- Dunn, J. R. (1988). "Basic Cooperative Principles and Their Relationship to Selected Practices". *Journal of Agricultural Cooperation, National Council of Farmer Cooperatives*. 3, 1-11.
- Ecevit, Y. (1988). Türkiye'de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi. *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul Tarih Vakfı Yayınları, 267-2834.
- Erdoğan, Ş. (2012). "Türkiye'de Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Gelişimi ve Başarı Koşulları". *Journal of Social Policy Conferences*, 40, 51-62.
- Ertan, A. ve Turan, A. (2001). "Gülbirlik Ortaklarının Kooperatif Ortak İlişkisi Yönünden Analizi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 6(2), 29-43.
- Gholipour, A. vd. (2010). Impact Model of Women's Empowerment. *International Business Research*.
- Gibson, W. And Brown, A. (2009). *Working with Qualitative Data*. Sage Publications.
- Goldin, C. (2022). Understanding the Economic Impact of COVID-19 on Women. *Brookings Papers on Economic Activity*, The Brookings Institution, 65-110.
- Göksel, İ. (2013). Female labor force participation in Turkey: The role of conservatism. *Women's Studies International Forum*, 41, 45–54.
- Gönüllü-Atakan, A., ve Çoban, A. (2022). Türkiye'de Kadınların Kooperatifler Yoluyla Güçlenmesi: Yasal ve Yapısal Stratejiler Raporu.
- Guzmán, C. ve Santos, F. J. (2019). Analysing the links between cooperative principles, entrepreneurial orientation and performance. *Small Bus Econ*, <https://doi.org/10.1007/s11187-019-00174-5>.

- Güloğlu, T. ve Korkmaz, A. (2005). Kooperatifçilik İlkeleri, Küreselleşme ve Kooperatifçilikte Yeni Eğilimler. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 55 (1), 811-837.
- HaberTürk (2023). Bartın’da kadın kooperatifleri depremzedeler için kermes düzenledi. <https://www.haberturk.com/bartın-haberleri/30511070-bartında-kadın-kooperatifleri-depremzedeler-icin-kermes-duzenledi> (Erişim Tarihi: 28.03.2023).
- Hart, K. (2005). Acı Tatlı Yiyoruz: bitter or sweet we eat : the economics of love and marriage in Örselli Village (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Indiana University, Bloomington.
- ICA (2017). Guidance Notes to the Co-operative Principles. <https://ica.coop/sites/default/files/basic-page-attachments/guidance-notes-en-221700169.pdf> (Erişim Tarihi: 07.04.2023).
- ILO (2018) Advancing Cooperation among Women Workers in the Informal Economy: The SEWA Way, Geneva: ILO Publications, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_633752.pdf (Erişim Tarihi: 15.04.2021).
- Kabeer, N. (1999). Resources, Agency, Achievements: Reflections on the Measurement of Women’s Empowerment. *Development and Change*, 30, 435-464.
- Karaca, C. (2020). Korona Günlerinde Kadın Emeği. <https://www.evrensel.net/yazi/86201/korona-gunlerinde-kadin-emeği> (Erişim Tarihi: 28.03.2023).
- Karakuş, G. (2022). “Kadın Kooperatiflerinin Kadınların Güçlendirilmesi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanmasıdaki Rolü”. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 247-259.
- Koutsou, S.; Notta, O. Samathrakis, V. ve Partalidou, M. (2021). Women’s entrepreneurship and rural tourism in Greece: Private enterprises and cooperatives. *South European Society and Politics*, 14(2), 191-209.
- KEİG (2015). *Türkiye’de Kadın Kooperatifleşmesi: Eğilimler ve İdeal Tipler*. KEİG Yayınları Dizisi: Araştırma Raporu. Kayhan Matbaa.
- Kornginnaya, S. (2020). Asian cooperatives and gender equality. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-816666-6.00007-0> (Erişim tarihi: 15.04.2021).
- Kutay, T. (2022). “Kırsal Kalkınmada Kadın Kooperatiflerinin Önemi: Türkiye Özelinde Bir Değerlendirme”. *Politik Ekonomik Kuram*, 6(1), 119-150.
- Nikolic, M.; Bozic, I. ve Bozic, D. (2021). “Cooperative Principles in Practice: Experiences in Serbia”. *WBJAERD*, 3 (2): 97-172.
- Oberhauser, A., ve Pratt, A. (2004). Women’s collective economic strategies and political transformation in rural South Africa. *Gender, Place & Culture* 11 (2), 209–228.

- Oczkowski, E., Krivokapic-Skoko, B. ve Plummer, K. (2013). The meaning, importance and practice of the co-operative principles: Qualitative evidence from the Australian co-operative sector. *Journal of Co-operative Organization and Management*, 1, 54-63.
- Öksüz, E. (1982). “Kooperatifçilik Kavramı ve İlkeleri Işığında Türkiye’de Köy Kalkınma Kooperatifleri”. *Journal of Social Policy Conferences*, 0(31), 329-358.
- Özçatal, E. Ö. (2023). Sosyo-Kültürel ve Yapısal Faktörler Temelinde İşgücü Piyasasında Kadınların Ekonomik Güçlenme Süreci Önündeki Sorunları ve Nedenleri. *Fiscaoeconomia*, 7(3), 2539-2571.
- Özçatal, E. Ö. (2022). Covid-19 Salgınının Ücretli ve Ücretsiz Kadın Emeği Üzerindeki Etkileri. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 12(2), 209-230.
- Özdemir, G., Yılmaz, E., Unakıtan, G., Yılmaz, İ. ve Keskin, G. (2019). Kırsalda Geleneksel Gıda Üretiminde Kadınların Örgütlenme Yaklaşımları.
- Szabo, G. (2009). The importance and role of trust in agricultural producer- owned organizations içinde *Transition in Agriculture: Agricultural Economics in Transition VI*, Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences, 1-22.
- Sen, A. (1987) ‘Gender and Cooperative Conflicts’ in *Persistent Inequalities*, ed. I. Tinker. Oxford: Oxford University Press, 197-214.
- Serinikli, N. (2019). “Kırsal Alandaki Mikro Kadın Girişimcilerin Kooperatifleşmeye Karşı Tutumları: Agro-Turizm Kadın Kooperatifleri”. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 14(1), 45-57.
- Smith, C. S. ve Rothbaum, J. (2013). “Cooperatives in a Global Economy: Key Economic Issues, Recent Trends, and Potential for Development”. *IZA Policy*, 68, 1-24.
- Şahankaya Adar, A. ve Dedeoğlu, S. (2023). Türkiye’de Kadın Kooperatiflerinin Kadınların Güçlenmesine Etkisi, *FE Dergi*, 15(2), 8-49.
- Şahankaya Adar, A., Kurtuluş, G. ve Dedeoğlu, S. (2023). “Türkiye’de Kadın Kooperatifleri: Mevcut Durum Analizi, Kadın Güçlenmesi ve İstihdam Yaratma Potansiyeli”. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2(77), 1171-1208.
- Temiztaş, A. (2020). Kadın Kooperatifleri Covid-19 İle Nasıl Mücadele Ediyor? (Röportaj). <https://www.sivilsayfalar.org/2020/04/24/kadin-kooperatifleri-covid-19-ile-nasil-mucadele-ediyor/> (Erişim tarihi 28.02.2023).
- Ticaret Bakanlığı (2019). Türkiye’de Kooperatifçilik. <https://ticaret.gov.tr/kooperatifcilik/kooperatifler-hakkinda-bilgiler/tarihce#:~:text=1971%20y%C4%B1%C4%B1nda%20bir%20araya%20gelen,K%C3%B6y%2DKoop'u%20kurmu%C5%9Ftur.> (Erişim tarihi 05.03.2021).
- TÜİK (2021) İşgücü İstatistikleri, (er. tar. 15.01.2023), <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr>

- TÜRKONFED (2020). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Gündem Raporu-Kadın Kooperatifleri. <https://turkonfed.org/Files/ContentFile/toplumsalcinsiyetesitligigundemraporu2-5024.pdf> (Erişim tarihi 28.02.2023).
- Uğur-Çınar, Meral, Kürşat Çınar, Selin Akyüz, and Emine Öncüler-Yayalar. 2022. The Political Economy of Women’s Cooperatives in Turkey: A Social Reproduction Perspective, *Gender, Work & Organization*, Published Online. Doi: <http://doi.org/10.1111/gwao.12925> .
- Yalçın, A.Z. (2022). “Yerel Kalkınma Bağlamında Kooperatifler ve Belediye Etkileşimi”. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 1-20.
- Yeşil Giresun (2023). Rize’de kadın kooperatifleri ve kadın konseyi depremzedeler için kermes düzenledi. <https://www.yesilgiresun.com.tr/haber/14154231/rizede-kadin-kooperatifleri-ve-kadin-konseyi-depremedeler-icin-kermes-duzenledi> (Erişim Tarihi: 28.03.2023).
- van Eerdewijk, A., Newton, J. (2017). What Gets Measured Matters: A Method’s Note for Measuring Women and Girls’s Empowerment. Bill&Melinda Gates Foundation. https://www.gatesgenderequalitytoolbox.org/wp-content/uploads/BMGF_Methods-Note-Measuring-Empowerment-1.pdf (Son erişim tarihi 16.02.2024)

